

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Zdravotně sociální fakulta

Vybrané genderové aspekty v socioterapeutickém procesu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Autorka: PhDr. Jana Huňová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Adéla Mojžíšová, Ph.D

2. května 2011

Abstract

Some gender aspects in the sociotherapeutical process

This thesis deals with the issues gender aspects in the socio-therapeutic process. The objective is to describe the behaviour of clients in the socio-therapeutic process in terms of gender aspects.

During an analysis of gender issues, this thesis is based on the concept of gender as a socially and culturally conditioned construct occurring through social interactions depending on a particular context of life. Post-modern gender-sensitive social work rejects the idea of both female and male “nature”, which should result in specific male and female models of social work practice. Social therapy, in terms of approaches utilizing the therapeutic potential of the social environment, as part of social work can be viewed through the same gender lens as social work, and thus categorize those gender aspects that are topical in social work in general.

The empirical part is based on qualitative research methods. To obtain relevant data, the technique of non-standardized depth interviews with selected clients and the technique of involved observation were used. The research confirmed the existence of gender aspects in the socio-therapeutic process in the environment of a particular monitored community. Gender aspects were present in the interviewee’s views or in the behaviour of questioned clients, both male and female, from the monitored community and also in the approach of therapists and therapist in the monitored facility.

The results of the qualitative research can serve as the basis of any quantitative research that could be aimed at studying the relationship between gender-sensitive environment of a community of people with mental illness and the success of social therapy. Another area of quantitative research could be seen in the study of differences in the clients’ perception of men and women in the performance of their professional roles and social therapists.

Abstrakt

Vybrané genderové aspekty v socioterapeutickém procesu

Bakalářská práce se zabývá problematikou genderových aspektů v socioterapeutickém procesu. Cílem práce je popis chování klientů a klientek v socioterapeutickém procesu z hlediska genderových aspektů.

V rámci analýzy genderových otázek vychází bakalářská práce z pojetí genderu jako určitého sociálně a kulturně podmíněného konstruktu, odehrávajícího se prostřednictvím sociálních interakcí v závislosti na konkrétním kontextu života. Postmoderní genderově senzitivní sociální práce odmítá představu jak ženské, tak i mužské „přirozenosti“, které by měly za následek specificky ženské a mužské modely praxe sociální práce. Na socioterapii ve smyslu přístupů využívajících terapeutický potenciál sociálního prostředí, jakožto součást sociální práce, lze pohlížet stejnou genderovou optikou jako na sociální práci, a tudíž i tematizovat ty genderové aspekty, které jsou aktuální v sociální práci obecně.

Empirická část práce se opírá o metodu kvalitativního výzkumu. Pro získání relevantních dat byla použita technika hloubkového nestandardizovaného rozhovoru s vybraným klientem a klientkou a technika zúčastněného pozorování. Provedený výzkum potvrdil existenci genderových aspektů v socioterapeutickém procesu v prostředí konkrétní sledované komunity. Genderové aspekty byly přítomny v názorech či chování dotazovaného klienta a klientky, v chování klientů a klientek sledované komunity a taktéž v přístupu terapeuta a terapeutek ve sledovaném zařízení. Výsledky provedeného kvalitativního výzkumu mohou sloužit jako východisko případného kvantitativního výzkumu, který by mohl být zaměřen na zkoumání vztahu mezi genderově senzitivně utvářeným prostředím komunity lidí s duševním onemocněním a úspěšnosti socioterapie. Další oblastí kvantitativního výzkumu by mohlo být zkoumání existence rozdílů ve vnímání klienty a klientkami mužů a žen při výkonu jejich profesních rolí socioterapeutů a socioterapeutek.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci na téma Vybrané genderové aspekty v socioterapeutickém procesu vypracovala samostatně a použila jen pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne 2. května 2011

Podpis

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Adéle Mojžíšové za poskytnutí podkladů a cenných rad při vypracování mé bakalářské práce.

Obsah

Úvod.....	7
1 Současný stav.....	9
1.1 Pohlaví a gender. Pojetí gender.....	9
1.2 Genderová socializace.....	17
1.3 Gender v sociální práci a socioterapii.....	25
2 Cíl práce a hypotézy.....	32
3 Metodika.....	34
4 Výsledky.....	36
5 Diskuse.....	47
5.1. Motivace a očekávání spojená s příchodem do komunity.....	47
5.2 Percepce chování klientů a klientek v komunitě.....	47
5.3 Percepce chování muže terapeuta a žen terapeutek.....	50
5.4 Význam socioterapie v rámci komunity.....	51
6 Závěr.....	53
7 Seznam použitých zdrojů.....	57
8 Klíčová slova.....	61

Úvod

Rozdíly mezi muži a ženami jsou jedni z prvních jevů, se kterými se člověk ve svém vývoji setkává. Promítají se do většiny, ne-li do všech lidských vztahů a sociálních interakcí. Vnímáme je jako všudypřítomné i vzhledem k tomu, že se neustále reprodukují, aniž bychom si toho byli ve většině případů vědomi. Často jim též přidáváme atribut jakési přirozenosti.

Navzdory jejich samozřejmosti, všudypřítomnosti či přirozenosti z hlediska běžného vědomí, procházejí rozdíly mezi pohlavími v moderní společnosti změnami, které významně ovlivňují životy lidí, a to nejen v oblasti osobních či pracovních vztahů, ale zasahují v podstatě do všech viditelných a neviditelných oblastí lidského života. Je proto legitimní klást si otázky o tom, co znamená být mužem či ženou, případně jak ovlivňuje vědomí vlastní genderové identity individuální a společenský život jejího nositele. Jsou to otázky týkající se původu těchto rozdílů, jejich podstaty, příčin a projevů v chování mužů a žen.

Tato bakalářská práce bude sledovat chování klientů a klientek v socioterapeutickém procesu z hlediska genderových aspektů. Takovéto zaměření, mimo jiné, umožňuje zkoumat základní rozdíly mezi pohlavími, orientovat se na otázky genderu, genderové identity a genderových rolí, včetně problematiky úlohy genderu v sociální a socioterapeutické práci.

Význam bakalářské práce spočívá ve snaze rozšířit stávající pohled na problematiku socioterapie, se zvláštním zřetelem na socioterapii lidí s duševním onemocněním, o nový aspekt, kterým je gender. Jak bude ukázáno v další části textu, genderové aspekty v sociální práci obecně a v socioterapii zvlášť, jsou v české sociální práci málo tematizovaným problémem. Gender je však sociálním jevem, který je přítomen ve většině sociálních vztahů, do kterých lidé vstupují. Z tohoto důvodu se nelze domnívat, že vztahy a sociální role, které lidé zaujímají v kontextu sociální práce či socioterapie, budou oprostěny od vlivu genderu.

Lidé s duševním onemocněním představují heterogenní sociální skupinu. Patří sem lidé s různým typem a průběhem onemocnění, různou délkou choroby, mladšího

i staršího věku, lidé ekonomicky aktivní i ti, kteří nevykonávají pracovní činnost. Heterogenita této sociální skupiny se projevuje v různorodosti problémů, potřeb, představ a názorů, které se promítají do socioterapeutického procesu. Vzhledem k tomu, že ve stejné míře sem patří jak muži, tak i ženy, je gender jedním z hledisek, které umožňuje prohloubit poznání toho, jakým způsobem se diverzita problémů, představ a názorů lidí s duševním onemocněním promítá do socioterapeutického procesu.

1 Současný stav

1.1 Pohlaví a gender. Pojetí gender

Jak už bylo konstatováno v úvodu práce, muži a ženy se navzájem odlišují. V čem a do jaké míry existují rozdíly mezi pohlavími se zkoumá z hlediska biologie, psychologie, antropologie a jiných věd o člověku. Pohlaví bylo a bývá zkoumáno, mimo jiné, i ve vztahu k různým proměnným, například ve vztahu k osobnosti či intelektu. Neméně zajímavé je hledání odpovědí na otázky, proč existují rozdíly mezi pohlavími. Lze vzájemné odlišnosti mezi muži a ženami redukovat pouze na rozdíly spojené s pohlavím ve smyslu biologické danosti, která se, jak víme, průběhu života jedince nemění? Nebo jsou rozdíly mezi muži a ženami podmíněné tím, jak si tito jedinci v procesu socializace osvojují mužské a ženské role?

V této souvislosti si lze klást otázky o tom, zda rozdíly mezi pohlavími mají či nemají nějaký vliv na sociální postavení žen a mužů, jakou roli hrají v jejich vzdělávání, ve volbě profese či budování kariéry, obecně řečeno, jaký je jejich význam ve veřejném a privátním životě jejich nositelů. Tyto a podobné otázky mají už hodnotový rozměr, jak na to poukazuje i A. Oakleyová v jedné ze stěžejních prací v oblasti gender studies (Oakleyová, 2000), a proto odpovědi na ně nelze hledat jenom na základě analýzy faktů, aniž by byl též zkoumán společenský kontext, v rámci kterého tato fakta existují. Hledání odpovědí na tyto otázky je spojeno se zkoumáním norem a pravidel, podle kterých společnost posuzuje chování žen a mužů jako nositelů či vykonavatelů mužských a ženských rolí. V tomto případě pravděpodobně nebude dostačujícím pohled na pohlaví jako na výhradně biologickou danost, úhel pohledu na pohlaví bude proto muset být rozšířen o sociální sféru, kde se odehrávají životy žen a mužů a kde si muži a ženy v procesu socializace osvojují různé role, včetně mužských a ženských. V tomto kontextu vstupují do zkoumání rozdílů mezi muži a ženami pojmy gender, genderová identita či genderové role.

Jako možné odpovědi na otázku, proč existují odlišnosti mezi pohlavími, uvádí A. Giddens (1999) tři teorie spjaté se jmény Sigmunda Freuda, Nancy Chodorowové

a Carol Gilliganové. Tyto teorie se zabývají osvojováním si sexuální identity jedincem, přičemž každá z nich zdůrazňuje jiné faktory s rozhodujícím významem v tomto procesu.

Freud (Freud in Giddens, 1999) ve své psychoanalýze vychází z vnímání rozdílů mezi pohlavími u malých dětí, které je podle něj ovlivněno přítomností penisu (jsem chlapec) či jeho absencí (jsem dívka). Pro Freuda nemá z hlediska mužství a ženství tento rozdíl biologický, nýbrž symbolický význam. Zvláštní význam přikládá Freud oidipovskému stadiu ve vývoji dítěte (kolem 4 – 5 roku života), kdy dochází k uvolnění vazeb malých dětí na rodiče a rozšiřování jejich sociálních vazeb na okolí. Malé děti pociťují erotickou vazbu na rodiče opačného pohlaví, a proto její zachování by v pozdějším věku mohlo vést ke vzniku sexuálních vztahů s tímto rodičem. K čemuž nedochází, protože v oidipovské fázi vývoje se děti učí tuto vazbu potlačovat. Chlapec zčásti vědomě, ale převážně nevědomě vnímá svého otce jako soupeře o city matky. Když pak otec v oidipovském stadiu vývoje od něj požaduje určitou samostatnost a ukázněnost, má pocit, že ohrožuje jeho „mužství“ vázané na přítomnost penisu (hrozba kastrace). Výsledkem procesu je, že se chlapec naučí potlačovat erotické pocity vůči matce a přijme otce jako nadřazenou bytost, se kterou se identifikuje. Tím přijímá i svou mužskou identitu (Freud in Giddens, 1999). Význam identifikace s otcem nespočívá jen v tom, že chlapec přijímá mužskou identitu, ale především v tom, že od tohoto období se u něj začíná rozvíjet nezávislé „já“, protože se osvobodil od závislosti na rodičích, zejména pak na matce (Freud in Giddens, 1999).

Vývoji žen z hlediska osvojování si sexuální identity věnuje Freud daleko méně pozornosti. U děvčat probíhá proces poznamenaný pocity závidění vůči chlapcům, protože jim, na rozdíl od chlapců, penis chybí. Děvčeti už proto zbývá pouze možnost ztotožnění se s matkou. V procesu tohoto ztotožnění pak přebírá i její submisivní postoj (Freud in Giddens, 1999).

Giddens shrnul některé zásadní námitky vůči Freudově teorii (Giddens, 1999). Především, Freud se opírá o představu jakési „přirozené“ nadřazenosti penisu vagíně. Otázkou je, zda představy o moci, ke kterým představy o nadřazenosti nepochybně patří, lze aplikovat na jevy podmíněné biologicky. Freud též vycházel z toho,

že hlavním výchovným činitelem je otec. Nicméně, v jiných kulturách tomu tak být nemusí. Pozdější výzkumy v oblasti vývojové psychologie mj. poukázaly na to, že osvojování si mužské a ženské role je proces, který začíná u dětí už v kojeneckém věku, což je v rozporu s Freudem, který v této souvislosti uvažoval o věku 4 – 5 let. Na tento fakt upozorňuje rovněž Oakleyová (2000), která uvádí, že genderová identita¹ se definitivně utváří již před třetím rokem života dítěte.

Rozlišení pohlaví v identifikaci dítěte s rodičem je podle Oakleyové (2000) dáno spíše strukturou rodiny. Freud pozoruje, že dívky získávají vědomí genderové identity snadněji než chlapci, což je dáno tím, že jejich vztah s matkou má víceméně kontinuální charakter. V tom se podstatně odlišují ve způsobu získávání genderové identity od chlapců, kteří si musí vzít za model často nepřítomného a vzdáleného otce (Oakleyová, 2000).

Z významu vztahu mezi matkou a dítětem při získávání genderové identity vychází i socioložka Nancy Chodorowová (1979). Podle ní se děti primárně identifikují s matkou, protože s ní tráví v rané fázi vývoje nejvíce času. Pro vznik nezávislého vědomí „já“ u dítěte však nutno tuto vazbu přerušit. Chlapci se musejí odpoutat od svých matek a identifikovat se s otci, kteří jsou po většinu dne v rodině nepřítomní. Naproti tomu, dívky jsou matce blíže, jejich vztah má proto trvalejší a intenzivnější charakter. Podle Chodorowové (1979), aby chlapec mohl adekvátně pociťovat svou mužskost, musí se odlišit od jiných způsobem, který není nutný pro děvče – musí sám sebe vymezit jako někoho, kdo se stává odděleným od jiných. Navíc, chlapec definuje svoji mužskost spíše negativně než pozitivně, tj. jako kvalitu, která není ženská a nemá vazbu na ženy. Je to způsob, kterým chlapci popírají a potlačují v procesu vývoje vztahy a spojení (Chodorow, 1979). Mužská identita vzniká tedy oddělením, zatímco ženská identita vzniká jako vztahový fenomén v důsledku trvalých vazeb na matku, a zároveň je ve vztazích neustále potvrzována. Tímto způsobem se u dívek vyvíjejí předpoklady pro vznik kvality mateřské péče (Chodorow, 1979).

¹Oakleyová mluví o genderu jako o psychologicko-kulturním pojmu (Oakleyová, 2000)

I ve vztahu k teorii Chodorowové se objevily kritické námitky. Giddens (1999) uvádí mezi nejčastějšími z nich námitku, že psychologie ženy je smíšenější a rozporuplnější než jak popisuje Chodorowová. Nelze ji omezit jen na predispozice k vytváření vztahů a k pečování. Ženám nejsou cizí ani agresivní či asertivní pocity, které se mohou projevovat nepřímo nebo v určitém kontextu. Chodorowová je rovněž často kritizována za to, že její pojetí je etnocentrické, tj. vychází z modelu rodiny středních vrstev v západních společnostech (Renzetti, Curran, 2003).

Jak však zdůrazňuje Giddens (1999) význam teorie Chodorowové spočívá zejména v tom, že, na rozdíl od Freuda, obrátila pozornost psychoanalytiků na způsob, jakým se tvoří ženská identita, kterou Freud vnímal pouze jako odvozenou a méně vyhraněnou ve srovnání s mužskou identitou. Chodorowová rovněž poukázala na menší citovou expresivitu u mužů (Giddens, 1999), která je důsledkem utváření mužské identity negativním vymezováním se ve vztahu k tomu, co je ženské a oddělením se od jiných.

Gilliganová (2001) při posuzování rozdílů mezi pohlavími vychází z rozdílů v projevech sebeuvědomění mezi muži a ženami. Gilliganová, podobně jako Chodorowová, ve své teorii potvrzuje, že pro ženy jsou důležité vztahy. Ženy pečují o vztahy, a proto preferují taková řešení morálních konfliktů, která nenarušují spojitost s druhými. Gilliganová (2001), která v 70. letech v rámci Projektu výzkumu psychologie žen a dívek na Harvardově univerzitě dělala výzkum mezi dvěma sty americkými ženami a muži na témata morálního vědomí a sebeuvědomění, nachází podstatné rozdíly mezi muži a ženami nejen v otázkách morálky a sebeuvědomění, ale i tvorby a významu lidských vztahů, které obě pohlaví vnímají odlišně. Tato odlišnost je pak určující i pro odlišné vnímání toho, co je v morálce pro muže a ženy významné. Na rozdíl od mužů, kteří vnímají lidské vztahy jako hierarchii, mají ženy zkušenost s vnímáním vztahů v podobě sítě. Obrazy vztahů jako hierarchie a sítě (Gilliganová, 2001) utvářejí u nositelů mužského a ženského pohlaví odlišné způsoby prosazení se a odezvy. U mužů přání být na vrcholku a strach, že ostatní se dostanou příliš blízko, u žen je to přání být ve středu spojitosti a tudíž strach, že se ocitnou příliš na okraji. Ženy ve svých obrazech vztahů nahrazují sklony mužů k separaci vzájemnou

propojeností já a druhého jak v práci, tak i v lásce (Gilliganová, 2001). Toto rozdílné chápání vztahů vede podle ní k odlišným způsobům jednání, z hlediska morálky pak k odlišným způsobům hodnocení důsledků volby. Ve vztahu k mužům mluví Gilliganová (2001) v této souvislosti o morálce práv, založené na pochopení abstraktních ideálů spravedlnosti, ve vztahu k ženám pak o etice odpovědnosti, založené na poctivosti a uznání odlišnosti potřeb u lidí. Zatímco jsou tyto dvě odlišné morálky při přechodu z adolescence do dospělosti u obou pohlaví ve vzájemném konfliktu, v dospělosti jsou pak jak u muže, tak u ženy v komplementárním vztahu.

Gilliganové, podobně jako Chodorowové, je vytýkán zejména etnocentrismus její teorie (Giddens, 1999). Její zkoumání vychází ze situace středních vrstev bílých Američanů a Američanek, nepopisuje situaci jiných etnických skupin ani jiných sociálních vrstev, kde rozdíly mezi muži a ženami mohou být ovlivněny řadou jiných faktorů, a nemusí se proto nutně projevovat v odlišném významu vztahů a odlišném chápání morálky u obou pohlaví.

Chodorowová i Gilliganová vycházely při zkoumání procesu získávání genderové identity žen a mužů z psychologického hlediska. Rozdíly v genderové identitě odvozovaly od struktury rodiny a od odlišné role, jakou hrají v procesu osvojování genderové identity vztahy mezi chlapcem a matkou na jedné straně a dívkou a matkou na straně druhé.

Práce Chodorowové i Gilliganové jako významných teoretiček feminizmu jsou cenné v tom, že jasně poukázaly na rozdíly v procesu získávání genderové identity mezi muži a ženami, a že současně, při analýze a popisu těchto rozdílů, vycházely z chápání obou pohlaví jako rovnocenných. V této souvislosti Gilliganová (2001) zdůrazňuje, že odlišnosti mezi muži a ženami v psychické struktuře, hodnotách a v chápání morálky nejsou v konfliktním, ale v komplementárním vztahu. Poukázala na to, že ženské hlasy dávají zkoumané realitě nový smysl, a že ženské způsoby řešení konfliktů jsou poučné právě proto, že ženy neustále dbají o zachování vztahů a spojitosti s druhými (Gilliganová, 2001). Ženy, podle ní, promlouvají jiným hlasem, avšak jejich hlasy v situaci, v které jsou mužské myšlenkové vzory a měřítko, spojené se separací, zdůrazňováním autonomie a stavěním hranic mezi lidmi, vnímány jako norma, jsou

„slyšet“ většinou v podobě čistě ženských problémů (Gilliganová, 2001). Nechat promluvit ženské hlasy je, ostatně, jedním z cílů práce C. Gilliganové. V tomto smyslu mají svoji hodnotu i pro současné pohledy sociologie na genderovou problematiku.

Není cílem této bakalářské práce (vzhledem k jejímu zaměření) poskytnout přehled o tom, jak se vyvíjel pohled společenských věd na otázky pohlaví a genderu v posledních 20 - 30 letech, tedy v období, které uplynulo od publikování prací obou výše zmíněných teoretiček feminizmu. Další část textu se z tohoto důvodu bude věnovat pojetí genderu, které převládá v současném vědeckém a společenském diskurzu.

Rozlišit lidi podle pohlaví není nikterak složité. Obvykle je na první pohled zřejmé, zda se jedná o muže nebo o ženu. Jakkoli je pohlaví jako biologický atribut neměnnou součástí jedince, řekne nám jen málo o jeho nositeli a nositelce. Ženy a muži jsou nositelkami a nositeli souboru mnoha různých vlastností a projevů, které vyvolávají určitá očekávání a reakce ze strany lidí, se kterými přicházejí do styku. Pohlaví zde tvoří pouze určitý základ, na kterém si lidé konstruují společenskou kategorii, tj. gender - maskulinitu a feminitu (Renzetti, Curran, 2003).

Současné pojetí genderu odkazuje tedy jednoznačně na sociální a kulturní rozměr pohlaví. Gender je v tomto smyslu pojmem sociologickým, který je spjat s již výše zmíněnými otázkami o tom, zda má pohlaví nějaký vliv na postavení mužů a žen ve společnosti, na jejich privátní či veřejný život. Ve srovnání s pohlavím je tudíž gender kategorií, jejíž pojetí a význam je sociálně, historicky a kulturně podmíněný. Podle Valdové (2006) se jedná, v českém překladu, o sociální pohlaví nebo sociální rod.

Sociální a kulturní podmíněnost genderu se projevuje v předpisech a očekáváních společnosti určitých způsobů chování a vlastností v závislosti na genderové příslušnosti svých členů včetně různých vnějších znaků (oblečení, barvy, ozdoby, kterými se kráší apod.), kterými tito jedinci navenek reprezentují příslušnost ke svému pohlaví. Tyto předpisy a očekávání jsou institucionalizovány v hospodářství, v politickém a vzdělávacím systému, na trhu práce, v rodině, náboženství a jinde. Souhrnně jsou označovány pojmem pohlavně – genderový systém společnosti (Renzetti, Curran, 2003). Na významnou roli institucí při reprodukci a upevňování genderových

vzorů upozorňuje rovněž Valdřová (2006). Genderová identita jako uvědomění si toho, zda je člověk žena nebo muž, tj. subjektivní pocit vlastní feminity nebo maskulinity, vzniká v určitém společenském a jazykovém kontextu a je výsledkem společenských interakcí, do kterých jedinec vstupuje (Valdřová, 2006). Instituce – rodina, vzdělávací systém, pracovní trh, aj. jsou pak strukturami, které reprodukují převažující genderové vzorce a prostřednictvím různých psaných a zvykových pravidel, odměňováním, sankcemi, ukládáním závazků je zároveň pomáhají zachovávat.

Jedním ze základních znaků pohlavně – genderového systému je jeho dichotomický charakter. Muži a ženy jsou chápáni na základě pohlavních rozdílů jako zcela odlišné bytosti. Tato odlišnost je pak interpretována jako přirozená, ustálená a v zásadě neměnná a je obecně spojována (Gjuričová, 1999) buď s biologickými faktory (sociální odlišnosti mezi muži a ženami jsou „přirozeně zakódovány“ v odlišných biologických vlastnostech nebo genetické výbavě), nebo s faktory psychologickými (například rozlišování femininní a maskulinní osobnosti na základě emocionality, přičemž femininní osobnost se odlišuje od maskulinní větší emoční vzrušivostí a expresivitou, ale i labilitou a estetickými zájmy), případně s faktory sociálními (mužské a ženské role jsou vyjádřením přirozené polaritě ženských a mužských sfér, ženskou sférou má být domácnost a péče o děti, zatímco mužskou sférou je zabezpečení a ochrana rodiny). Společným znakem těchto interpretací je to (Gjuričová, 1999), že pracují s představami o odlišnosti v chování a projevech žen a mužů, přičemž tyto odlišnosti chápou jako neměnné a přirozené, a tudíž ignorují společenské, kulturní a politické okolnosti, za kterých tyto odlišnosti vznikají a jsou zachováány. V rámci diskurzu na úrovni společenských struktur to má za následek zachováání a posilování sociálních nerovností mezi ženami a muži prakticky na všech úrovních společnosti.

Současný společenskovědný diskurz vychází z pojetí genderu jako sociálního konstruktů a zdůrazňuje, že gender se neustále tvoří a potvrzuje v určitém sociálním a kulturním kontextu prostřednictvím sociálních vztahů v rámci existujících institucí nebo mimo ně. Pojem gender se přitom nevztahuje pouze k rozdílům mezi muži a ženami, k jejich vztahům a k interpretaci těchto vztahů. Gender se zároveň vztahuje

i k sociálnímu světu, který je strukturován na základě genderu (Gjuričová, 1999). Podle Gjuričové (1999) pojem gender odkazuje k tomu, že žena a muž nejsou kategorie jednoznačně biologicky či anatomicky podmíněné a nejsou to ani jednoznačně dichotomické pojmy. Tyto kategorie nelze chápat ani jako univerzální – jejich význam se mění v rámci vzájemných vztahů a vždy v určitém kontextu života. Gjuričová (1999) zároveň poukazuje na vzájemnou propojenost sociálního uspořádání s osobnostmi mužů a žen. Sociální realita je tvořena lidmi a lidské životy též ovlivňuje.

Z pojetí genderu jako sociálního konstruktů vychází i Šmausová (2002), když uvádí, že ontický, substanciální rod neexistuje a stejně tak neexistuje ani substanciální (homogenní) maskulinita a feminita. Tyto představy se podle ní opírají o přesvědčení, že muži hrají vždy jenom mužské role, zatímco ženy hrají vždy pouze role ženské. Jedinci však hrají všechny role, a to, jakou roli právě hrají závisí na rodové konstrukci sociálního systému (Šmausová, 2002). Šmausová v této souvislosti poukazuje na to, že i většina sociologických výzkumů v současnosti při zkoumání rozdílného sociálního postavení, postojů a reakcí žen a mužů vychází i nadále z ontické představy o genderu, tedy, že genderová socializace vede k celoživotnímu neměnnému chování člověka jako ženy či muže. Podle ní je však toto východisko v rozporu s předmětem sociologie jako vědy, kterým je člověk „jako člen společnosti, jakožto soubor vztahů, které udržuje v různých substrukturách. S pozicemi v substrukturách jsou spojena různá diferencovaná očekávání zvaná role...“ (Šmausová, 2002, s.21). Šmausová (2002), která vychází i z výzkumů jiných autorů, tvrdí, že jedinci hrají genderové role v závislosti na kontextu, který je dán tím, že i společenské instituce jsou strukturovány podle genderu. Příkladem může sloužit věda, kde působí jen vědci, bez ohledu na to, jestli se jedná o muže nebo o ženy. Lidem, jako společenským bytostem hrajícím sociální role dané aktuálním kontextem instituce, kde se jejich vztahy odehrávají (rodina, škola, úřady, pracovní trh apod.), proto nelze přiřadit jednu neměnnou genderovou identitu. Gender je v tomto smyslu neustálým produkováním genderové role, což předpokládá, že muži i ženy v procesu socializace získávají schopnost hrát různé genderové role (Šmausová, 2002) a uplatňovat při tom různé genderové vlastnosti. Tyto poznatky, stejně jako i některé změny společenských struktur (rozvody,

vysoká míra zapojení žen do vzdělávacího a pracovního procesu, umožnění otcům pečovat o dítě v rámci rodičovské dovolené), které tradičně byly poznamenány dichotomickým pohledem na mužské a ženské role, vedou ve společenskovědním diskurzu ke zpochybnění existence homogenní genderové identity a k požadavku dekonstrukce genderu (Šmausová, 2002).

Z výše uvedeného plyne, že pojetí genderu se v sociologii a jiných společenských vědách vyvíjelo směrem od chápání rozdílů mezi pohlavími jako ontického, založeného buď na biologických nebo sociologických představách o substanciálním charakteru pohlaví a genderu, až k představám o genderu jako o procesu jeho neustálé konstrukce prostřednictvím interakcí odehrávajících se v aktuálním kontextu společenských struktur. Představy o genderu se vyvíjí velmi dynamicky nejen v závislosti na poznatcích společenských věd, zejména sociologie, ale i v závislosti na změnách samotných společenských struktur, které přestávají být jednoznačně genderově vyhraněnými. Konstruktivistické a procesuální pojetí genderu je významné především proto, že vede ke zpochybnění představ o dichotomickém a univerzálním charakteru kategorií muž a žena. Na úrovni stávajících společenských struktur to může mít za následek zrušení jejich genderové podmíněnosti a „neprůchodnosti“ ve vztahu k pohlavím, což se může stát skutečným předpokladem pro zrušení nerovností mezi muži a ženami v rámci všech společenských struktur.

1.2 Genderová socializace

Jak už bylo uvedeno v předchozí části textu, gender lze chápat jako určitý sociální konstrukt - společenskou kategorii, kterou si lidé budují nad základem, kterým je pohlaví. Gender je sociálně a kulturně podmíněný konstrukt, odehrávající se prostřednictvím sociálních interakcí v závislosti na konkrétním kontextu života. Vědomí vlastní genderové identity (jsem žena, jsem muž), není proto vrozené, ale jedinec jej získává v procesu socializace. Děje se tak prostřednictvím osvojování si genderových rolí, tj. rolí, se kterými jsou spojována očekávání toho, jak se budou lidé chovat jako muži či ženy.

Procesem socializace označujeme proces vývoje člověka od stadia bezmocného, závislého dítěte až po lidskou bytost, která si plně uvědomuje samu sebe a orientuje se ve své kultuře, tj. má osvojeny myšlenkové vzorce převládající v dané kultuře (Giddens, 1999). Nejedná se zde o žádné programování, tedy o proces, kdy dítě zcela pasivně přijímá myšlenkové vzorce, hodnoty, normy a poznatky, které jsou mu předávány v rámci různých institucí, nejčastěji však v rodině a ve škole. Dítě je v socializaci aktivním činitelem, reaguje na vlivy ze strany dospělých zosobňujících pro něj tyto instituce, aktivně vyjadřuje své potřeby v interakcích se svým sociálním světem.

Genderová socializace je významnou součástí primární socializace, kterou je rodinná výchova, nelze ji však omezit pouze na rodinu. Socializace obecně je procesem, který se odehrává po celý život a do kterého v průběhu života člověka vstupuje původní rodina, škola, zaměstnání, vlastní rodina, a řada dalších institucí. V nich jsou genderové role v různých interakcích znovu vytvářeny, potvrzovány či modifikovány. Význam těchto rolí se přitom mění, někde se jejich prostřednictvím genderová identita projevuje jako podstatný, nezpochybnitelný atribut, někde mohou být pouze přítomny, aniž by zároveň nějak ovlivňovaly probíhající interakce, tvoří tudíž pouze jejich genderové pozadí (Šmausová, 2002).

Genderovým rolím se učíme již v rodině, v průběhu primární socializace. Prostřednictvím primární socializace si totiž dítě osvojuje určitý systém kulturních návyků, jazyk a řeč, myšlenkové vzorce a hodnotový systém spojený s konkrétním socio - kulturním prostředím. Dochází v něm konečně k uvědomění si dítětem vlastního Já, včetně vztahů svého Já ke světu a k sobě samému, což má určující význam pro převzetí role svého pohlaví (Nakonečný, 2007).

Rozdíly mezi pohlavími vnímají děti, i když zpočátku nevědomě, už od útlého dětství. V současnosti, kdy díky moderním zobrazovacím metodám v porodnictví lze zjistit pohlaví dítěte už před narozením, podporují rodiče proces genderové identifikace už před narozením dítěte, tím, že mu dají jméno odpovídající jeho pohlaví a „mluví“ s ním způsobem odpovídajícím zjištěnému pohlaví. Děti vnímají, že muži obvykle zacházejí s kojenci jinak než ženy, vnímají i genderově rozdílné neverbální signály - ženy například voní jinými vůněmi než muži, nosí oblečení jiných barev,

mluví jiným hlasem než muži. Dítě ve věku dvou let obvykle již dokáže z hlediska pohlaví správně zařadit nejen samo sebe, ale i jiné lidi, i když až ve věku pěti nebo šesti let si uvědomí, že příslušnost k mužskému nebo ženskému pohlaví se nemění (Giddens, 1999).

Na některé specifické rozdíly učení se genderovým rolím u dětí upozorňuje i Oakleyová (2000), která se přitom opírá o řadu výzkumů týkajících se socializace dětí. Oakleyová zmiňuje mimo jiné to, že už v novorozeneckém období se matky chovají jinak k chlapcům a jinak k dívkám. Chlapce chovají více než dívky, stimulují je více doteky a vizuálním způsobem, na rozdíl od dívek, na které reagují spíše napodobením pohybů a zvuků, které dívky vydávají. Tímto způsobem podněcují jiný typ chování u chlapců, a jiný u dívek, což může být jedním z důvodů verbální převahy dívek. Matky rovněž s rostoucím věkem chlapců reagují stále méně na jejich rozrušení a stále méně je uklidňují. Jako pravděpodobné vysvětlení se jeví, že matky vycházející ze sociálního očekávání, že chlapci mají být asertivnější a odolnější vůči socializaci než dívky, vnímají vzrušivost chlapců jako projev „přirozené“ maskulinity, se kterou nemohou nic dělat (Oakleyová, 2000).

Oakleyová (2000), v souladu s jinými autory, dokládá i další rozdíly v procesu osvojování si genderových rolí u chlapců a dívek. Tyto rozdíly pak zobecňuje do následujících způsobů socializace:

- socializace manipulací (matka dceru češe, obléká jí do hezkých šatů, říká jí, jak je hezká, apod., následkem čeho dítě přejímá matčin pohled na sebe jako hezké a ženské);
- socializace prostřednictvím zaměřování pozornosti na určité objekty (směřování pozornosti dítěte na hračky „odpovídající“ jeho pohlaví - panenky, miniatury kuchyňských spotřebičů, plyšové hračky u dívek, na druhé straně auta, stavebnice, zbraně u chlapců, což hraje důležitou roli při se učení dětí genderovým rolím) ;
- verbální pojmenovávání, které může být genderově podmíněno (výroky typu „jsi zlobivý kluk“, „jsi hodná holčička“ pomáhají utvářet vlastní identitu dítěte, jejíž součástí je i genderová identita) ;

- vystavení činnosti (podněcování dětí k tradičním mužským či ženským činnostem – dívky jsou obvykle podněcovány k mytí nádobí, uklízení, zatímco od chlapců se obvykle očekává, že se spolu s otcem zapojí do spravování nefungujících zařízení v domácnosti nebo se spolu s ním zúčastní nějakých zájmových aktivit mimo domova) ;

Na skutečnost, že genderová socializace probíhá už od narození dítěte upozorňují i Renzetti a Curran (2003). Už od narození dítěte vycházejí rodiče z představy, že pohlaví dítěte je spjata s typem chování a charakterovými rysy připisovanými jeho pohlaví. Tuto svou představu se snaží sdělit i navenek, a to prostřednictvím speciálně voleného dětského oblečení. Chlapci jsou proto oblékáni do základních barev, nejčastěji do různých odstínů modré, naproti tomu oblečení pro dívky mívá pastelové barvy, velmi často jsou to odstíny růžové. Jako dekorace slouží u chlapeckého oblečení obrázky týkající se sportu, různých pohádkových hrdinů, ze zvířat to bývají obvykle medvědi. Oblečení dívek je zdobeno volánky, obrázky květin případně koťátek. Dívky navíc, na rozdíl od chlapců, nosí už od narození náušnice.

Všechny výše zmíněné charakteristiky genderové socializace jsou spojeny s působením genderových stereotypů, prostřednictvím kterých se ve společnosti přenáší a posiluje genderově typické chování. Genderové stereotypy jsou ustálené a zjednodušující popisy chování „maskulinního muže“ a „femininní ženy“ (Renzetti, Curran, 2003, s. 20-21). Vycházejí z ustálených a jednostranných představ o rozdílech mezi muži a ženami. Těmto rozdílům je pak připisován neměnný, jednou provždy platný charakter. Genderové stereotypy ve své podstatě podporují tradiční vzorce genderových rolí.

Působení genderových stereotypů lze najít i v hračkách, se kterými si děti hrají. Hračky jsou přitom důležitým socializačním činitelem, protože při hraní si děti jednak rozvíjejí různé dovednosti, jednak se učí různým sociálním rolím. Z tohoto hlediska mají hračky vliv i na osvojování si genderových rolí.

Na roli hraček v procesu osvojování si genderových rolí, kromě Oakleyové (2000), upozorňují i další autoři a autorky. Díky působení genderových stereotypů,

hračky, ale i dětské knihy či televizní programy určené dětem, zaměřují pozornost dětí vesměs jednostranně na rozdíly mezi lidmi na základě pohlaví. Už děti ve věku kolem osmnácti měsíců (Renzetti, Curran, 2003) začínají upřednostňovat genderově rozlišené hračky. Renzetti a Curran (2003), s odvoláním se na řadu výzkumů prováděných v této oblasti v sedmdesátých až devadesátých letech, popisují typické hračky, se kterými si hrají dívky a chlapci. K hračkám určeným pro dívky patřily zejména panenky, domečky pro panenky, miniatury kuchyň s domácím příslušenstvím. Naproti tomu hračky určené pro chlapce představovaly auta, bojová vozidla a zbraně, sportovní náčiní a stavebnice. Z uvedeného plyne, že zaměření hraček je tematicky dost striktní, a tudíž upevňuje v dětech tradiční dichotomické představy o maskulinních či femininních vlastnostech. Kromě toho, takto tematicky odlišně zaměřené hračky rozvíjejí odlišné schopnosti a sociální dovednosti u chlapců a dívek, což má vliv na to, že chlapci a dívky si od dětství zvykají na představu, že muži a ženy vykonávají zásadně odlišné genderové, ale i sociální role obecně (Renzetti, Curran, 2003).

Jak už bylo uvedeno v předchozí části textu, proces socializace probíhá prakticky celý život. V dalších obdobích života člověka se do něj zapojují mimo rodiny i jiné instituce. Škola je další institucí, která doplňuje rodinnou výchovu a rozšiřuje ji o osvojování si poznatků a dalších dovedností dětí důležitých pro učení se novým sociálním rolím. Ve škole jsou dětem předávány nejen nové poznatky, škola orientuje děti i hodnotově, prostřednictvím předávání kulturních, společenských, etických a jiných hodnot, myšlenkových vzorců a norem platných v dané společnosti. Renzetti a Curran (2003) mluví v souvislosti s předáváním hodnot o tzv. skrytém kurikulu, které působí paralelně s učebním plánem a explicitní výchovou k hodnotám. Je přítomné v učebních materiálech, v používaných výchovných a vzdělávacích metodách, ale i v interakcích mezi učiteli a žáky. Jeho význam spočívá v tom, že v hodnotových sděleních ovlivňuje pohled žáků na svět a formuje určitým způsobem jejich představy o tom, co mohou pro sebe od života chtít.

Role skrytého kurikula ve vztahu k genderu je v tom, že pomáhá upevňovat tradiční stereotypy v pohledech žáků na genderové role. Škola jako instituce tak podporuje reprodukci stávajících genderových stereotypů, což je paradoxní, protože

škola plní i vzdělávací funkci, cílem které je předávat žákům nové a aktualizované poznatky, a rozšířit tím jejich aspirace a očekávání ve vztahu k získávání společenských pozic.

Jedním z faktorů, které pomáhají v upevňování tradičních, stereotypních pohledů na genderové role je rozdílná komunikace mezi vyučujícími a žáky a žákyněmi. Valdřová (2006) s odvoláním na jiné autory upozorňuje na to, že dívkám věnují vyučující méně pozornosti než chlapcům, protože tzv. nezlobí, neupoutávají na sebe pozornost, sedí způsobně a obvykle odpovídají, až když je vyučující vyzve. Tento názor podporují i Renzetti a Curran (2003), kteří se opírají o výzkumy na amerických školách. Vyučující více komunikují s chlapci, protože ti se projevují, aniž by byli tázáni. Vyučující rovněž častěji opravují chyby chlapcům a ukládají jim i náročnější úkoly než dívkám. Mají též tendenci chválit chlapce za intelektuální výkon, například za originální řešení úkolu apod. Dívky, naproti tomu, bývají chváleny spíše za píli a svědomitost při plnění úkolů, případně za povahové vlastnosti, například za vstřícnost a ochotu pomáhat druhým (Renzetti, Curran, 2003; Valdřová, 2006).

Dalším z faktorů podporujících genderové stereotypy je obsazení vyučovaných předmětů vyučujícími podle pohlaví. Učitelé učí spíše matematiku, fyziku, technické předměty, kdežto učitelky jsou daleko více zastoupeny ve výuce společenských věd, jazyků a umění. Sami vyučující pak mají tendenci orientovat své žáky a žákyně podobným směrem (Valdřová, 2006). Napomáhají tak k reprodukci tradičních představ, že chlapci jsou nadanější v matematice a obecně v přírodních vědách a technice, tedy v oborech, které vyžadují méně memorování a více logického myšlení, zatímco dívkám jde lépe studium jazyků a společenských věd, založených na využívání paměti a opakování.

Tyto a další četné příklady [například obraz muže v učebnicích je spojován s pracovní sférou, naopak, obraz ženy se v převažující míře spojuje s rolí matky, manželky a dobré hospodyňky; obvykle segregovaná pracovní výchova ve školách na ruční práce s účastí žákyň, a na práce v dílnách s účastí žáků; jazyk učebnic, používající při zadávání úkolů téměř výhradně mužský rod - tzv. generické maskulinum (Valdřová, 1999); důraz ve výuce na soutěživost na úkor kooperace obou pohlaví

při řešení úkolů, apod.], na které upozorňuje Valdřová (2006), jsou dokladem toho, jak výchovný a vzdělávací systém ve školách reprodukuje a posiluje v žácích a žákyních stereotypní zaměření na ty činnosti, které odpovídají tradičním představám o rozdělení rolí mezi pohlavími. Genderová nevyváženost při plnění vzdělávací a výchovné funkce školy pak logicky omezuje aspirace žáků a žákyň při volbě budoucího uplatnění a jejich svobodnou seberealizaci podle skutečného nadání či zaujetí bez ohledu na pohlaví.

Genderová nevyváženost, podporovaná tradičními představami o genderových rolích a genderové identitě, jako o ustálených a neměnných fenoménech, které jsou podle svých typických projevů přisuzovány buď mužskému nebo ženskému pohlaví, se pak z rodiny a školy za podpory médií jako významného socializačního činitele, přenáší a reprodukuje prakticky ve všech oblastech lidské činnosti. Naše genderově podmíněné vidění světa, v důsledku toho, že se vytváří už v raném věku a je stále znovu vytvářeno v každodenních sociálních interakcích s ostatními lidmi, vnímáme jako samozřejmé a přirozené, jako něco, co existuje mimo čas a konkrétní kulturu. Jak uvádí Sandra Bemová (1993), tyto splývající reality jsme schopni vidět odděleně, až když navštívíme společnost s odlišnou kulturou, v které lidé přikládají věcem jiné, odlišné významy. Podle Bemové (1993) je průběh procesu socializace ovlivněn dvěma klíčovými aspekty. Jedná se o to, že každodenní zkušenosti jednotlivců jsou v rámci existujících institucí programovány tak, aby v čase a místě odpovídaly normám platným v dané kultuře. Každý člověk je současně vystaven určitým ponaučením o tom, co je v dané kultuře důležité, co je oceňováno a jaké rozdíly mezi lidmi jsou vnímány jako významné. Z výše uvedeného lze odvodit, že tato kulturou podmíněná optika pak strukturuje naše vidění světa do určitých vzorců, které vnímáme jako přirozené, a tudíž nemáme potřebu je zpochybňovat. Ve vztahu k ženské a mužské identitě jsou tyto pohledy strukturovány důsledně bipolárně – na ženskou a mužskou identitu hledí jako na soubor typických projevů, které se neměnitelně vážou buď k ženám nebo k mužům. Bemová (1993) v souvislosti s problematikou genderu mluví o genderově polarizující optice.

Genderově polarizované vidění světa se promítá do vztahů mezi lidmi prakticky ve všech činnostech, a reprodukuje se na všech úrovních společnosti. Jedním z jeho důsledků jsou rozdílné, ve své podstatě nerovné pozice, které ženy a muži zauímají ve společnosti. Na nerovnou společenskou dělbu rolí, opírající se o tradiční představy o tom, že ženy plní role primárně v soukromé sféře jako matky, manželky či pečovatelky o domácnost, zatímco muži se primárně realizují v pracovní a veřejné sféře, která je navíc podporována představou o hierarchizaci pohlaví, upozorňuje i Valdřová (2006). Působení ve veřejné sféře, které je tradičně doménou mužů, je ve společnosti vnímáno jako prestižní záležitost, tudíž má vyšší hodnotu a je oceňováno i finančně. Domácí sféry, tj. ženská práce a péče o dítě, nejsou vnímány nijak prestižně. Mají tak být pro ženy odměnou samy o sobě, protože se předpokládá, že se při ní „přirozeně“ seberealizují (Valdřová, 2006). Bemová (1993) v této souvislosti mluví o optice androcentrizmu – muži a ženy se odlišují, muži však mají současně vyšší hodnotu a vše, co dělají, je považováno za standard, zatímco to, co dělají ženy, je považováno za odchylku od tohoto standardu.

Genderově polarizovaná optika pak vede k diskriminaci v přístupu ke společenským zdrojům, možnostem a příležitostem podle pohlaví a týká se ve velké míře zejména žen. Čermáková (2003) upozorňuje na skutečnost, že tvůrci institucionálních mechanismů, sociální struktury, pracovní trh a další instituce konstruují sociální realitu způsobem, který podporuje model, kde rozdělení rolí a dělba práce jsou spjaty s komplementárně vymezenými genderovými identitami. To znamená, že ženám je připsána nižší hodnota, slabé kompetence a domácí sféra. Ženy se tak musí poměrně komplikovaně vyrovnávat například s nerovnými podmínkami v přístupu na pracovní trh a nižší mzdou, s mnoha institucionálními bariérami ve snaze sladit profesní aspirace s rolí matky či s nerovnými příležitostmi při získávání společenských pozic s rozhodovacími pravomocemi (vedoucí funkce v organizacích, rozhodovací pozice v orgánech státní a veřejné správy apod.).

Podle Čermákové (2003) je genderová identita pojem, který vyjadřuje osobní zkušenost se ženskou nebo mužskou existencí. Vyjadřuje to, že vše, co osoba říká, dělá a prožívá, souvisí s tím, zda její sociální status má mužskou či ženskou determinaci.

Pojmy jako gender, genderová identita, genderové role odkazují na sociální a kulturní podmíněnost rozdílů mezi muži a ženami. Konstruovaná genderová dimenze lidské identity probíhá, podle Čermákové (2003), jak v reálném čase, tak i v perspektivě a má mnoho různých podob. Šmausová (2002) s odkazem na řadu jiných autorů uvádí ve výše zmiňovaném kontextu, že člověk jako společenská bytost má v tomto smyslu několik identit. Genderová identita je pouze jednou z nich, a i když je přítomna ve všech interakcích, neznamená, že je rozhodujícím způsobem podmiňuje (Šmausová, 2002). Lidskou existenci a její zajištění v moderní společnosti proto nelze polarizovat na mužskou a ženskou (Čermáková, 2003).

1.3 Gender v sociální práci a socioterapii

Přesto, že je gender jako sociální jev přítomen prakticky ve všech lidských interakcích, v teorii a praxi české sociální práce mu není věnována dostatečná pozornost. I když lze v sociální práci najít mnohá genderově podmíněná specifika, příkladem může být genderová nevyváženost v zastoupení žen a mužů na pozicích sociálních pracovníků a pracovníků či některé genderově diferencované sociální problémy, nejsou, podle Janebové (2008), genderové aspekty sociální práce a socioterapie v českých odborných kruzích až na výjimky (Janebová, 2005, 2006, 2007, 2008, 2008a; Janebová, Černá, 2009) dostatečně reflektovány.

Na význam genderu v sociální práci upozorňují zejména zahraniční zdroje. V zahraniční odborné literatuře je problematika genderu historicky spjata s feministickou teorií, která upozornila na problém nerovnosti mezi muži a ženami, přičemž různé feministické ideové směry vycházejí z odlišných teoretických východisek, což se promítá i do odlišných principů v praxi sociálních pracovníků a pracovníků, podle toho z kterého myšlenkového směru vycházejí (Janebová, 2007).

Hledisko genderu zahrnující problematiku sociálního postavení a specifických genderově podmíněných problémů jak žen, tak i mužů přinesly až teorie analyzující společenské změny v postmoderní době. Pozdně – moderní či postmoderní sociální práce je v této souvislosti konfrontována s novými problémy spojenými na jedné straně

s rozpadem tradičních společenských institucí a kontrolních mechanismů, na straně druhé s novým, reflexivním pojetím identity člověka. Identita je každým jedincem utvářena jako individuální biografie v reakci na stálý přísun nových informací (Navrátil, 2005) a mění se sociální kontext. Sociální role tradičně spjaté se ženami (mateřství, péče o děti a domácnost) a s muži (práce, výkon, materiální zajištění rodiny) už nejsou dané jednou pro vždy, jejich nositelé jako tvůrci svých individuálních biografí je mohou nově definovat i několikrát za život (Giddens in Navrátil, 2005). Sociální práce opírající se o postmoderní myšlenkové proudy včetně postmoderního feminizmu nepracuje s představou neměnné ženské a mužské přirozenosti, naopak zaměřuje se na zkoumání způsobů, jakými si lidé v každodenních vzájemných interakcích v rámci různých sociálních kontextů utvářejí mužskou a ženskou identitu, a rovněž na kritiku genderových stereotypů vázících se na očekávané vlastnosti, schopnosti a aspirace žen a mužů (Janebová, 2008).

Jak už bylo zmíněno v předchozí části textu, analýzy sociální práce z hlediska genderu se objevují zejména v zahraničních odborných zdrojích. Na tuto skutečnost upozorňuje i Janebová (2008), která mluví o české sociální práci jako o pohybující se v určitém genderovém vakuu. Podle ní, domácí odborný diskurs, na rozdíl od zahraničního, prezentuje sociální práci a sociální pracovníky jako genderově neutrální.

Naproti tomu v zahraniční odborné literatuře je problematika genderu v sociální práci pojednána z různých úhlů pohledu. Například Scourfield (2002), který se zabýval otázkou aplikace poznání a hodnot sociální práce v praxi, zjistil z výzkumu úřadů sociálně právní ochrany dětí realizovaného ve Velké Británii, že sociální pracovníci a pracovníci se ve své praxi dopouštěli určitých genderových konstrukcí klientů a klientek. Z výzkumu též vyplynulo, že sociální pracovníci a pracovníci cítili určitý rozpor mezi svým odmítáním kategorizovat své klienty a klientky jako určité typy osob a svou potřebou pochopit je z hlediska jejich zařazení do konkrétních sociálních struktur či podmínek. Tento rozpor se týkal zejména genderových vztahů, protože gender ve své podstatě je sociálním konceptem. Scourfield ve své studii upozorňuje, že v praxi sociálních pracovníků a pracovníc existuje tendence rigidní kategorizace jistých typů

chování spojených například se sexuálním proviněním (v podmínkách každodenní praxe v oblasti ochrany dětí to byli většinou muži, kteří se dopouštěli zneužívání či týrání dětí).

Scourfield (2006) v jiné studii na základě údajů z kvalitativního výzkumu provedeného ve Walesu dochází k závěru, že genderové přístupy sociálních pracovníků a pracovníků jsou do jisté míry ovlivněny i kulturními vzorci převládajícími v určité lokalitě. Genderová identita je konstruována na základě místní příslušnosti jejího nositele a nositelky, přičemž sociální pracovníci a pracovníce mají tendenci konstruovat si své klienty a klienty z hlediska genderu podle obrazů místních mužů a žen. Antipresivní praxe sociální práce by vzhledem k uvedenému, podle Scourfielda, měla zahrnovat i uznání významu vlivu lokálních stereotypů na to, jak je gender vnímán a konstruován.

Warde (2009) se zabývá problematikou genderu v praxi sociální práce se zaměřením na roli sociálních pracovníků mužů v oblasti péče o děti. Na základě kvalitativního výzkumu provedeného na vzorku 17 sociálních pracovníků mužů Warde konstatuje, mimo jiné, velké uspokojení respondentů z práce v oblasti péče o děti. Respondenti vyjádřili zároveň určitou víru, že se jim v rámci jejich role sociálních pracovníků podařilo narušit fenomén hegemonní maskulinity spojený s představou, že péče o děti je výhradně v kompetenci žen.

Na to, že gender by měl být relevantní kategorií i v české sociální práci upozornila již výše zmiňovaná Janebová, která, podobně jako Scourfield (2002), ve svém výzkumu² zjistila u sociálních pracovníků a pracovníček přítomnost genderových konstrukcí a stereotypů v percepci žen klientek a mužů klientů (Janebová, Černá, 2009). Výzkum přinesl zjištění rozdílů v sociální konstrukci klientů a klientek a rovněž existenci genderových předsudků, které nutně nemusely být sociálními pracovníci a pracovníky reflektovány. Ohledně charakteru předsudků pak bylo zjištěno, že jsou do značné míry shodné s převládajícími společenskými stereotypy (představa feminity byla spojena s emotivitou, přizpůsobivostí, submisivitou či péčí o rodinu, naproti tomu

² Výzkum byl proveden na souboru sociálních pracovníček a pracovníků odboru sociálních věcí ve městě s 20 tisíci obyvateli

představa maskulinity byla spojena s nedostatkem emocí, odporem k závislosti, přímočarostí a s pojetím role finančního zajišťovatele rodiny).

Vlastní sebereflexe včetně genderové sebereflexe sociálních pracovníc a pracovníků je dalším aspektem, který poukazuje na přítomnost genderu v sociální práci. Sociální pracovníce a pracovníci by měli rozumět nejen životním postojům či způsobu myšlení svých klientů a klientek, ale v obecném smyslu by si měli být zároveň vědomi svých vlastních životních postojů a vzorců myšlení. Nereflektované životní hodnoty a přesvědčení mohou sociální pracovníci či pracovníkovi bránit v individuálním přístupu ke klientům/klientkám. Jejich přístup může být v důsledku tohoto nereflektování poznamenán přenosem vlastních životních modelů na klientky a klienty (Janebová, 2008), což může mít za následek nesprávnou identifikaci jejich problémů a nesprávnou volbu pomoci. Janebová (2008) v této souvislosti s odkazy na zahraniční zdroje upozorňuje na potřebu reflexe vlastní genderové socializace sociálních pracovníc a pracovníků vzhledem k tomu, že to může mít dopad na jejich profesní kompetence. Ostatně na to, že genderové přístupy sociálních pracovníků a pracovníc k jejich klientele jsou ovlivňovány různými faktory, upozornil již výše zmiňovaný výzkum Scourfielda (2006).

Neméně významným fenoménem v praxi sociální práce je uplatnění hlediska genderové rovnosti ve vztahu sociálních pracovníc a pracovníků ke klientkám a klientům. Sociální pracovníce či pracovníci pracují s lidmi, kteří se ocitli v těžké sociálně-ekonomické situaci s dopadem na celkovou životní situaci, přičemž není neobvyklé, že analýza příčin problémů klientky či klienta poukazuje na faktory znevýhodnění, jakými mohou být nedostatečné vzdělání, dlouhodobá nezaměstnanost, zkušenost s pobytem ve vězení, zdravotní postižení, duševní nemoc či genderová příslušnost. Etika povolání sociálních pracovníků a pracovníc přitom vyžaduje posuzování klientů a klientek v konkrétním sociálním kontextu a povinnost zasazovat se o zlepšení sociálních podmínek života všech osob se zvláštním ohledem na osoby znevýhodněné (Janebová, 2008). Se znevýhodněním na základě příslušnosti k genderu se obvykle ve větší míře setkávají ženy (horší vyhlídky najít si vhodnou práci mají ženy po ukončení mateřské dovolené a osamělé matky s malými dětmi, ve srovnání s muži

mají ženy ztížený kariérní postup, ačkoli mají srovnatelné a často i vyšší vzdělání a pracovní zkušenosti). Nicméně příslušnost k genderu může znevýhodňovat v některých aspektech i muže (převládající společenský diskurs například nepovažuje muže za stejně kompetentní v péči o děti, což je mimo jiné znevýhodňuje při požadavku svěřením dítěte do péče po rozvodu manželství). S ohledem na existenci genderového znevýhodnění jak žen, tak i mužů, patří k profesní odpovědnosti sociálních pracovníků a pracovníků podporovat genderovou rovnost (Janebová, 2008).

Různé aspekty a pohledy na gender v sociální práci zmíněné v předchozích částech textu podporují myšlenku integrace problematiky genderu do sociální práce. Na genderovou podmíněnost sociálních problémů a na nutnost jejich reflexe na praktické a teoretické úrovni sociální práce upozorňuje Brücknerová (2002). Podle ní, rozvoj teorie a výzkumu genderu zdůrazňuje význam existence genderových kontraktů³ pro porozumění sociálních jevů a podporuje jak způsob myšlení, tak i politiku orientovanou na genderovou rovnost. Pro genderově senzitivní sociální práci by mělo být charakteristické odmítání jak ženské, tak i mužské „přirozenosti“, které by měly za následek specificky ženské a mužské modely praxe sociální práce (Janebová, 2008). Genderové hledisko integrované do sociální práce by, podle Janebové (2008) umožnilo sociálním pracovníkům a pracovníkům nevidět jednotlivce, se kterými pracují, jako pevně začleněné do určitých genderových scénářů, jenž jim mohou bránit v sociálním fungování. Podle ní je rovněž nutno zabývat se kulturními, sociálními, ekonomickými či politickými tlaky, které ovlivňují způsob, jakým si klienti a klientky konstruují své identity, včetně genderové identity. Má to svůj význam pro konkrétní praxi sociální práce, protože znalost těchto tlaků umožňuje hledat způsoby jak klientky a klienty od nich osvobodit a podpořit tak jejich bezproblémové sociální fungování.

Až dosud byla v této části práce věnována pozornost genderovým aspektům sociální práce a nijak se nedotýkala problematiky genderu v socioterapii. Důvodem je

³ Hašková (2000) uvádí, že genderový kontrakt jako soubor implicitních a explicitních pravidel, připisujících ženám a mužům odlišnou práci a hodnotu včetně, a stejně tak odlišné zodpovědnosti a povinnosti, znevýhodňuje v různých oblastech života některé z pohlaví. Tato nepsaná „dohoda“ (kontrakt), uplatňovaná a vymáhaná v každodenním životě, je historicky a geograficky podmíněná.

zejména skutečnost, že gender v socioterapii není v české odborné literatuře tematizován. Též v zahraničních odborných zdrojích je gender pojednán více v rámci rodinné či partnerské terapie jakožto součásti psychoterapie, která je považována za jeden ze základních zdrojů socioterapie (Lipner, 2009). Například, Knudson-Martinová a Laughlinová (2005) v souvislosti s otázkou genderu v rodinné terapii poukazují na to, že rodinná terapie je založena na přístupu vycházejícího z pohledu na pohlaví a gender jakožto dvou dichotomických kategorií, který nerozlišuje mezi genderem a sexuální orientací, což má z hlediska používaných přístupů za následek její omezenou flexibilitu. Autorky zároveň obhajují postmoderní přístupy, které jsou založeny na modelu vztahu podporujícího rovnost partnerů.

I když se socioterapie nepochybně opírá o psychoterapii jako o jeden ze svých významných zdrojů, její pojetí je daleko širší. Zatímco psychoterapie je založena na intenzivním působení na více či méně izolovaného jedince, socioterapie zdůrazňuje význam sociální situace a sociálního působení (Dörner, Plog, 1999). Pojetí socioterapie přitom není v odborných zdrojích chápáno jednoznačně. Na to, že existují různé úhly pohledu na socioterapii, upozorňuje Lipner (2002). Socioterapie je některými autory chápána široce, jako rámec a základ jakýchkoli terapeutických zásahů (Dörner, Plog, 1999), jinými pak úzce, jakožto dílčí metoda psychiatrie, psychoterapie či sociální práce (Lipner, 2002).

Podle Lipnera (2002) lze mluvit o socioterapii tehdy, když se jedná o reintegraci a resocializaci člověka, o jeho (znovu)nabytou schopnost zvládat svou roli v sociálních vazbách, v kterých se pohybuje. V tomto lze rovněž spatřovat spojitost mezi socioterapií a sociální prací, která se snaží o obnovu či zlepšení sociální fungování člověka⁴.

Jedním z pojetí socioterapie je pojetí, jež akcentuje terapeutický vliv lidské společnosti. Socioterapie v tomto smyslu zahrnuje přístupy a metody využívající léčivého potenciálu společenského prostředí a společenských aktivit a mající

⁴ Podle Navrátila (2000) je cílem sociální práce podpora sociálního fungování klienta, přičemž tato potřeba může být skupinově či individuálně pocíťována a vyjádřena.

preventivní charakter. Z hlediska cíleně zaměřených přístupů sem patří například terapeutická komunita, sociorehabilitační či svépomocné programy (podrobněji viz Vymětal, 2000, 2010). Právě z tohoto pojetí socioterapie vychází empirická část dané bakalářské práce.

Účelem této práce není zkoumat míru spojitosti mezi socioterapií a sociální prací. Jejich vzájemný vztah se však může stát důležitým východiskem pro zkoumání genderových aspektů v socioterapii. Socioterapii, jakožto interdisciplinární obor, jehož cílem je dosažení lidské integrity a kompetence a podpora schopnosti realizovat osobnostní potenciality člověka v rámci fungujícího sociálního pole a dynamiky sociálních vztahů, lze považovat za součást sociální práce (Lipner, 2002). Vzhledem k tomu lze vycházet z předpokladu, že na socioterapii je možné pohlížet stejnou genderovou optikou jako na sociální práci, a tudíž i tematizovat ty genderové aspekty, které jsou aktuální i v sociální práci obecně.

2 Cíl práce a hypotézy

Cílem této bakalářské práce je popis a analýza názorů a chování vybraných klientů a klientek v socioterapeutickém procesu, a to z hlediska genderových aspektů.

K dosažení právě představeného cíle přispěje naplňování dílčích cílů, které jsou propojeny s různými částmi bakalářské práce. V tomto smyslu je cílem teoretické části přiblížit prostřednictvím zpracování literární rešerše českých a zahraničních odborných zdrojů problematiku genderu a s ním spojených otázek genderové identity a genderové socializace se zaměřením na problematiku genderu v sociální práci a socioterapii.

Hlavním cílem empirické části práce je představení a analýza vlivu zvolených genderových aspektů na názory, postoje a chování vybraných klientů a klientek ve vztahu k socioterapii. Tento cíl byl dále rozpracován do následujících dílčích cílů:

Cíl 1:

Zjištění a identifikace genderových aspektů v chování, postojích a názorech klientů a klientek v socioterapeutickém procesu

Cíl 2:

Sledování a popis toho, jakým způsobem se projevuje gender v socioterapeutickém procesu na zkoumaných jedincích

Cíl 3:

Popsání a analýza vlivu genderu na chování a postoje klientů a klientek v rámci sledovaného prostředí

Uvedené dílčí cíle se opírají o následující výzkumné otázky:

Výzkumná otázka 1:

Jsou v chování, postojích a názorech souboru klientů a klientek zkoumaných v rámci socioterapeutického procesu přítomny genderové aspekty?

Výzkumná otázka 2:

Jaké jsou projevy genderu v socioterapii u sledovaného souboru?

Výzkumná otázka 3:

Jak se gender projevuje v chování a postojích zkoumaných klientů a klientek v rámci socioterapie?

3 Metodika

S ohledem na cíle bakalářské práce byla zvolena metoda kvalitativního výzkumu. Podle Hendla a Blahuše (2005) odkazující na další autory je za kvalitativní výzkum ve společenských vědách označován výzkum, který se zaměřuje na zkoumání toho, jak jednotlivci a skupiny nahlízejí na svět, jaké významy přisuzují lidskému jednání, okolnímu světu a situacím, ve kterých se ocitají. Tyto situace mohou být spjaty jak s jedinečnými jevy, tak se mohou týkat i záležitostí všedních, každodenních.

Význam kvalitativních metod spočívá zejména v tom, že poskytují bohatší informace o sociálním životě skupiny či jednotlivce. Hlavním důvodem je to, že nabízejí pohled na životní situace sledované skupiny a jednotlivců zevnitř a umožňují tím lepší porozumění jejich chování (Giddens, 1999).

Metoda kvalitativního výzkumu byla pro účely této bakalářské práce použita s ohledem na specifika tématu (gender, ať už v podobě genderově podmíněného chování nebo jiných genderových aspektů, je součástí každodenních situací a sociálních interakcí, do kterých lidé vstupují) a na skutečnost, že genderové aspekty v sociální práci a socioterapii nejsou v české odborné literatuře podrobně zpracovány, což by činilo velice obtížným kvantitativní šetření (Giddens, 1999). Volba kvalitativních metod výzkumu byla zároveň ovlivněna specifiky sociální práce se sledovanými lidmi, kterými byli lidé s duševním onemocněním (potřeba individuálního přístupu zohledňujícího aktuální psychický stav, který současně respektuje lidskou důstojnost a právo na osobnostní projevy duševně nemocného člověka).⁵

Pro získání relevantních dat byla použita technika zúčastněného pozorování a technika hloubkového nestandardizovaného rozhovoru.

Výzkum byl proveden na klientovi a klientce denního centra Dům u Libuše v Praze, které je provozováno občanským sdružením Fokus Praha, poskytujícího nízkoprahový program a služby lidem s dlouhodobou zkušeností s duševní nemocí.

⁵ Podrobně se problematikou klienta sociální práce s duševním onemocněním zabývá například Mahrová (2008, 2008a)

Již před provedením výzkumu (na základě prostudované literatury) bylo stanoveno, že klientem by měl být muž ve věku nad 50 let. Oslovenou klientkou by měla být žena rovněž ve věku nad 50 let. Respondent i respondentka jsou dlouhodobými klienty denního centra Dům u Libuše. Důvod pro oslovení respondentů v uvedeném věku je spojen se skutečností, že právě v tomto věku vstupují lidé do období, ve kterém jsou již často velice silně zakořeněni ve svých rolích (včetně rolí genderových) a obtížně je vzhledem k prožité skutečnosti mění (Giddens, 1999). Proto lze předpokládat, že jejich názory na genderové okolnosti socioterapeutické práce budou více autentické a vypovídající než v případě, kdyby byli sledováni respondenti, kteří vzhledem ke svému věku ještě nejsou ve svých sociálních rolích tak silně ukotveni.

4 Výsledky

V souladu se zvolenou metodikou a cíli práce byl proveden rozhovor s klientem a klientkou občanského sdružení Fokus Praha, které se zabývá poskytováním komunitních služeb lidem s dlouhodobým duševním onemocněním. Klient i klientka pravidelně navštěvují centrum denních aktivit Dům u Libuše v Praze. Centrum je místo, kde mohou klienti a klientky aktivně trávit svůj volný čas a kde mají možnost naučit se praktickým dovednostem. Rovněž je zde pro ně vytvořeno zázemí pro zajištění základních lidských potřeb.

Osloveným klientem byl muž ve věku 52 let se středním odborným vzděláním bez maturity. Klient žije sám, nemá stálé bydlení. Jeho příjem je tvořen příjmem z úklidu v Domě u Libuše a dávkou pomoci v hmotné nouzi.

Oslovenou klientkou byla žena ve věku 56 let se středním odborným vzděláním s maturitou. Klientka žije v domku u Prahy s manželem, dospívající dcerou a svou matkou, o kterou se stará. Má ještě starší dceru a syna z prvního manželství, kteří žijí samostatně. Její příjem tvoří plný invalidní důchod.

Pro zachování anonymity, což bylo podmínkou provedení rozhovoru, bylo v této práci pro klienta zvoleno jméno Jan, pro klientku jméno Marie. Rozhovor s každým z nich trval přibližně 4 hodiny. Byl přerušen dvěma 15 minutovými přestávkami. Přepis záznamu celého rozhovoru je u autorky bakalářské práce.

Úvod rozhovoru byl zaměřen na způsob, jakým se klient a klientka dozvěděli o zařízení Dům u Libuše, kdo jim jej doporučil. Oba dva při tom zdůraznili vztahový aspekt.

Jan: „Úplně poprvé jsem si přečetl plakát někde na ulici. Doporučily mi to pak sociální pracovnice na Praze 8.“

Jan se pak zamyslel nad otázkou, jestli pro něj měla nějaký význam skutečnost, že mu to doporučily sociální pracovnice ženy:

„Měla... Byly opravdu ochotné, jim se dalo věřit. Měl jsem pocit, že se s nimi bavím jako s kamarádkami. Byl tam mezi něma taky jeden chlap – nervózní. Takový úřednický typ. Hned jsem k němu začal mít odstup, nemám to rád. Ty ženské byly normální, a ne takové úřednice...“

Bylo zjevné, že jej „nervózní a úřednické typy“ nezajímají, protože spontánně rozvinul výše uvedený názor:

„Naučil jsem se být v klidu. Dokonce ani v léčebně⁶ jsem neměl obavy. Když potkám problémové nebo negativní lidi, umím si udělat hranici. Člověk, když se nechce s někým bavit, tak se nebaví. Je to stejné, jako když potkáte agresivní lidi.“

[„Co si myslíte, proč jsou lidé agresivní? Jsou agresivnější muži nebo ženy?“ - JH]

Jan: *„Agresivita je vrozená. Muži jsou agresivnější... Je to dáno od přírody. Hodně žen má v sobě taky agresivitu, jen to více zakrývají.“*

Odpovědi Marie nebyly, naproti tomu, natolik detailní, i když byly taky osobní. Navštěvovat Dům u Libuše jí doporučila kamarádka. Taky pro Marii byl významný fakt, že jí to doporučila kamarádka, i když ženský prvek nevnímala na prvním místě.

Marie: *„To, že mi to doporučila kamarádka, hrálo velkou roli, protože je to jedna z mých nejlepších kamarádek, se kterou jsem se seznámila v Bohnicích⁷. Víte, já rozděluji lidi na kamarády, kteří mi zůstali i potom, když se dozvěděli, že jsem nemocná, na kamarády, které znám díky své nemoci, a na lidi, co se předtím se mnou bavili, ale od té doby, co jsem nemocná, se ke mně nehlásí.“*

⁶ Psychiatrická léčebna v Bohnicích v Praze

⁷ Psychiatrická léčebna v Bohnicích v Praze

Jan i Marie se shodli v odpovědi na otázku, zda očekávali něco od návštěv Domu u Libuše. Oba odpověděli, že nic konkrétního, či zvláštního. Jan to neřešil, spíše cítil určitý „impulz“ od sociálních pracovníků, že by mu to mohlo „něco dát“.

Marie, která je původním povoláním krejčí, začala chodit do Domu u Libuše, mimo jiné, jako náhrada za paní, která tam opravovala klientům oděvy.

Marie se v posledních letech zúčastňuje už jen jednorázových akcí a činnosti kroužku šití, který vede. Předtím než se odstěhovali z Prahy, jezdila i s nejmladší dcerou na sobotní výlety a delší pobyty organizované pro klienty.

Jan, vzhledem k tomu, že žije sám, se účastní více programů. Využívá zejména přístupu na internet, hraje šachy s klienty a terapeutem Pavlem⁸. Zdůrazňoval, že hraje aktivně fotbal s dalšími klienty. Na otázku, co se mu nejvíce líbí na těchto aktivitách odpověděl:

„Například na fotbalu se mi líbí, že tam chodí ženský.“

[„Co dělají klientky na fotbale? Fandí, nebo dokonce i samy hrají?“ - JH].

„Jasně, že hrají. Proč by měly jenom fandit?“

Na otázku, zda vnímá nějaký rozdíl v tom, jak hrají fotbal klientky a jak klienti, se rozhovořil:

„Ženy hrají jinak. Vnášejí do hry něco jiného než chlapi. Například takový Pepa⁹. Ten, když se mu nedaří, vnáší do hry agresivitu. U žen je větší radost ze hry, taková lehkost... Hrají pro uvolnění, nejde jim o vítězství. Hrají pro radost...když dají gól...Většina chlapů si myslí, že se ženskýma se hrát nedá... je to jako u mladých... Ale cesta je někde jinde! Opravdu nevím, kam jde svět?“

⁸ Terapeut v Domě u Libuše. Jméno změněno.

⁹ Jeden z klientů Domu u Libuše. Jméno změněno.

Marie si rovněž všímá toho, jak se chovají ženy klientky (včetně jejího vlastního chování) v rámci těch aktivit, kterých se v Domě u Libuše účastní ona, když na otázku, zda pro ni hraje nějakou roli, že se kolem šití v klubu vytvořil právě ženský spolek odpovídá:

„No, hraje to dost velkou roli, že se tady scházíme se ženskými. V každém případě je to příjemné... A budu sem chodit i dál, i když mi řekli, že odted' mi za ty opravy nebudou platit, že to budu dělat zadarmo. Doted' jsem za to dostala zaplacenou. A pro mě je důležité, že alespoň jedenkrát do týdne se hezky obleču, nalíčím a jedu do Prahy mezi lidi. Povzbudí mně to, jezdím i když mi není dobře. Co na vesnici? Tam chodím pouze nakoupit a se psem, tam se moc neoblékáme.“

„Ženská atmosféra mně tady baví, i 2-3 kamarádky jsem si tady našla. I když některé mi trochu vadí tím svým negativizmem. Pořád řeší, že jim zvedají nájem, ale my na vesnici taky nežijeme zadarmo. U nás, kdy se něco na baráku pokazí, tak je to na tisíce... Ale jinak, je to tady hezké. Mám zde kamarádku Aničku.¹⁰ Jezdí i ke mně domů. Předtím, když jsme se přestěhovali, byla u nás dokonce na jeden měsíc, na prázdniny. Ted' jezdívá na jeden den. Pobavíme se spolu a pak jede domů. Těch pár kamarádek, co mám, to je pro mě důležité. (...) Ženská se nesmí vázat jenom na chlapa. S chlapem se může cokoli stát a ona se pak nemá kam obrátit. V dospělém věku se už hůře navazují kamarádské vztahy.“

[„Jak byste reagovala, kdyby se najednou do šití přihlásili i někteří mužiklienti? - JH]

„Dříve sem chodili i chlapi, ale nebylo to příjemný...“

[„Proč?“ - JH]

¹⁰ Seznámily se v psychiatrické léčebně v Bohnicích.

„Zejména jeden člověk mi tu vadí už léta. Jednu dobu měl zákaz sem chodit, ale pak se obměnilo vedení a už zase sem chodí. Chodí tady občas Martin¹¹. Jednou chtěl, abych na něm změřila, jakou délku zipu na kalhotách potřebuje. To jsem odmítla, to nás učili již ve škole, že ženská by neměla zkoušet oblečení u chlapa! A ještě, když má ty kalhoty oblečený!“

„Chlapi sem občasnou přijdou, pobudou zde tak 10 minut a hned zase jdou. Nesednou si tady. Holky je tady nechtějí. Chtějí se tady společně odreagovat a chlapi tady vadí. Tak jim vždy raději řeknou, že se tady budeme převlíkat a oni pak odejdou.“

Další otázky se týkaly celkové atmosféry v klubu s ohledem na vztahy mezi klienty a klientkami. Jan i Marie potvrdili, že vnímají celkovou atmosféru v klubu a že je pro ně důležité, aby byly v klubu dobré vztahy mezi klienty a klientkami navzájem.

Jan: *„Ano. Cítím, když je v klubu dobrá atmosféra.“*

Rád se vidí s klienty a klientkami, kteří vytvářejí nenásilné vztahy. Vzájemné vztahy mezi klienty a klientkami však hodnotí jako spíše formální:

„Většina klientů chodí do klubu se jenom se podívat, jestli by se nedalo něco využít (...) Je to [atmosféra a vztahy – JH] dáno taky tím, jak jsou lidé vnímaví.“

Jan si všímá, že klientky jsou vnímavější:

„Ženy mají větší otevřenost. Chlapi se více stydí za to, jaký jsou. Stydí se otevřít a bavit se o sobě. Ženské jsou otevřenější.“

¹¹ Jeden z klientů Domu u Libuše. Jméno změněno.

Jan dále zmiňuje jednu klientku a jednoho klienta, se kterými nemá dobré vztahy:

„Jednou pořádala [zmiňovaná klientka – JH] oslavu svých narozenin pro terapeutky a vybrané klienty. Mně nemilosrdně vykázala, i když jsem šel jenom kolem stolu a nechtěl jsem se oslavy zúčastnit.“

O klientovi se vyjádřil, že lže a nemá nic vlastního, co by prezentoval, je to jen „moralizující figura.“ Podobné vlastnosti jej odpuzují a neřeší, jestli se jedná o muže či o ženy.

Marie: „Pro mě osobně je to hrozně důležité, aby zde byla dobrá atmosféra, kamarádké vztahy. Já každému tykám a dovolím, aby každý tykal mně.“

Oba respondenti též vnímají rozdíl mezi tím, když jsou v klubu přítomní pouze klienti, a tím, když jsou zároveň přítomné i klientky.

Jan: „Důležité hlavně je, aby vládla v klubu dobrá atmosféra. (.) Ted' to už není taková pohoda jako dříve. Negativní atmosféru sem vnášejí chlapi, zcela určitě. Když jsou v klubu pouze chlapi a když pak přijdou ženy, všimnou si jich. Chtějí se ukázat, chtějí zaujmout. Je to stejné, jako v normální společnosti. Je to dáno i tím, co je to za ženu, jestli je mladá.“

Marie: „To víte, že ti chlapi reagují na ženské. Zejména na Denisku¹², do té byli jednu dobu všichni zamilovaní. Taky bych si s nimi občas ráda zahrála například scrabble, ale mám zde to šití a častěji se moc do Prahy nedostanu.“

¹² Jedna z klientek Domu u Libuše. Jméno změněno.

Na otázku, jestli si umí představit, že by si našla dobré kamarády nejen mezi klientkami, ale i mezi klienty odpovídá:

„Umím si to představit... teď se z klientů nejvíc kamarádím s Oldou¹³. Měla jsem tady 2 dobré kamarády, ale jeden umřel a druhý přestal chodit... Ale na výletech jsem se dobře pobavila s chlapi, je to v pohodě.“

Ve srovnání s Marií, není pro Jana navazování bližších vztahů s klientkami nijak významné:

„Je to o tom, že když to není člověk podle mých představ, tak se ani nesnažím navázat bližší kontakt. Beru to spíše formálně, aby nedošlo mezi náma k rozepřím.“

Problematiku vztahů mezi klienty reflektují oba respondenti, jak je patrné z dalších odpovědí. Marie však směřuje své odpovědi více na oblast partnerských vztahů klientek. Jan si naopak všímá vztahů mezi klientkami a klienty v klubu.

[„Proč, podle Vás, nechodí do klubu více klientek?“ - JH]

Marie: „Ženy mají rodinu. Nemají potřebu sem chodit. Všechno řeší s rodinou. Klientky, co sem chodí, chodí proto, že jsou samy.“

[„Ovlivňuje nějak to, že máte stálý partnerský vztah Vaše návštěvy v klubu?“ - JH]

Marie: „U mě to vůbec neovlivňuje. Můj manžel je velice tolerantní. Všude, když potřebuji, mně i odveze. My jsme oba hodně samostatní. I doma si posedíme spolu na zahradě u kafe, ale pak jde každý něco dělat. Většina žen to ale tak nemá. Například moje kamarádka si musí vždy návštěvy v klubu organizovat a domlouvat s manželem. A i když to má předem

¹³ Jeden z klientů Domu u Libuše. Jméno změněno.

domluvené, i tak se jí v tom manžel snaží někdy zabránit... Nedovede si to doma zařídit.“

Jan: „Chlapi, co sem chodí, to jsou „životní existence“... nemohou žít venku. Tady mají i počítač. Je to i o penězích. Kdyby měli peníze, chodili by do hospody. Roli hraje to, že potřebují sociální kontakty, někteří potřebují, aby je někdo poslouchal. Lidé venku je moc neposlouchají a vykoledovali by si. Pro některé je to poslední štace, když už nemají ani na cigarety.

Ženy do klubu nechodí hlavně proto, že si nemají s chlapama zde co říct.

To, o čem se chlapi baví je neuspokojuje.

Taky nejsou společné aktivity, které by bavily chlapy i ženy zároveň.“

Podle něj je důležité, aby klienti a klientky věděli více o sobě navzájem. Muži klienti však, podle něj, nejsou sdílní i z důvodu, že jsou v klubu přítomni terapeuti, kteří poslouchají a klienti pak mají pocit kontroly.

„Je to stejné, jako ve volné společnosti. Rozděluje to společnost, nemůže pak vzniknout vazba mezi lidmi. Chlapi jsou i ješitní, nechtějí se shodit... proto taky nejsou sdílní a nechtějí se otevřeně bavit.“

[Čím to je, že jsou ženy-klientky v klubu jakoby „neviditelné?“ - JH]

Jan: „Když má tady žena chlapa, chlap žárlí, a žena se pak přestává bavit s ostatními chlapy.“

Oba respondenti prokázali určitou vnímavost i ve vztahu k otázce existence rozdílů mezi ženami klientkami a muži klienty na jedné straně, a ženami a muži obecně, tj. těmi, kteří jsou součástí zdravé populace.

[„Vnímáte nějaké rozdíly mezi ženami, které potkáváte mimo klubu a klientkami?“ - JH]

Jan: „Běžné ženské „chlapatí“, jsou nervózní, ztrácejí cit. Je tam u nich odměřenost, není přirozenost.“

Klientky jsou podle něj normálnější a přirozenější, než jsou ženy mimo klubu. Přirozenost vidí ve způsobu, jakým mluví a jakým se chovají. Těchto vlastností si u klientek cení.

[„*Jsou muži klienti jiní než muži, které běžně potkáváte mimo Domu u Libuše?*“ - JH]

Marie: „*Běžní chlapi? Asi jsou jiní. Tady ve Fokusu jsou jiní ti chlapi... Asi tím, že nechodí do práce. Je na nich vidět, že jsou nemocní. Tady pouze Pepa¹⁴ pomáhá, ale dělá to za peníze. Pomáhá ženským s domácími pracemi, například pověsit záclony a tak...*“

Další otázky se týkaly toho, zda Jan a Marie postřehli nějaké rozdíly v přístupu či projevech mezi muži terapeuty a ženami terapeutkami. Prvotní reakce obou byla zamítavá. Posléze však oba určitý rozdíl připustili.

Jan: „*Nerozlišuji to. Je to dáno vlastnostmi toho člověka.*“

Po chvílice váhání:

„*Líbí se mi Pavel¹⁵. Je klidný, umí si normálně promluvit s lidmi. I když nemá stejný názor, vždy si vyslechne člověka a diskutuje s ním. Terapeutky tady... Pořád jsou jenom na internetu, telefonují, jsou úsečné, úřední. Ani se nesnažím jít za nimi do kanceláře, abych si s nimi promluvil. Copak se s nimi dá takto otevřeně mluvit, jak spolu mluvíme, o různých věcech?*“

Marie: „*Ted' se mnou vždy mluví Pavel¹⁶. Nejdřív jsem měla individuální terapeutku Michaelu¹⁷, ale ta toho měla hodně. Jsem spokojená s Pavlem,*

¹⁴ Jeden z klientů Domu u Libuše. Jméno změněno.

¹⁵ Terapeut v Domě u Libuše. Jméno změněno.

i když si občas nepamatuje, co jsem mu předtím řekla. Řekla bych, že nějaký rozdíl nevnímám.

Stalo se mi ale, že jsem z Michaely měla negativní dojmy. Jednou jsem se jí svěřila s problémy se synem a ona, když jsem přišla za týden, se mně v kanceláři před všemi začala vyptávat, jestli je to už se synem lepší. Vadilo mi to, byla indiskrétní. Někdy bývá úsečná a náladová.... nemám moc ráda náladové lidi.“

[„Představte si, že si můžete sama vybrat. Upřednostnila byste muže terapeuta nebo ženu terapeutku?“ - JH]

„Vybrala bych si zase chlapa. I psychiatra mám chlapa a jsem s ním spokojená. Je to už můj třetí muž psychiatr.“

[„Proč?“ - JH]

„Žena, i když je odbornice, má své starosti s domácností, s dětmi. Chlap, když odejde z domu, vypustí z hlavy domácnost. Žena to neumí. Žena by musela být moc velký profesionál, aby to vypustila. Třeba na operačním sále... Ale jí pořád vzadu v hlavě, v mozečku [dotkla se rukou zátylku – JH] tikají hodiny o dětech, muži... Když si představím situaci, jak mluvím někdy se svou lékařkou a ona mně pozoruje... A já vidím, že má myšlenky někde jinde...“

Poslední okruh otázek byl zaměřen na to, zda respondentům pomáhá v něčem socioterapie a návštěvy v klubu v Domě u Libuše.

Jan: *„Jsem rád, že tady mohu uklízet. Nemám rád ale všechny ty úřední věci kolem toho.“*

¹⁶ Terapeut v Domě u Libuše. Jméno změněno.

¹⁷ Terapeutka v Domě u Libuše. Jméno změněno

Když jej někdo otevřeně upozorní, že něco neudělal, nevadí mu to. Vadí mu však, pokud hned na začátku vyhrožuje, že pokud něco neudělá, tak jej vyhodí, potrestá, apod.

Jan: „Nahrazuje mi to domov. Tak trochu... Nevytvářím si však osobní vazby na nikoho. Ani na mámu. Bydlel jsem celkem třikrát s mámou. Měl jsem u ní všechno, jídlo, teplo... Ale poslouchat ty kecy, různé pomluvy...

Nás bylo sedm dětí. Táta měl svého oblíbence – jednoho z bráchrů, máma měla oblíbenou jednu sestru. My ostatní jsme byli... jenom tak... Jako nejstarší jsem tvrdě pracoval od dětství. Už ve svých deseti letech jsem pral prádlo pro celou rodinu.“

Marie: „Mně to pomáhá velmi¹⁸... že tady mám ty kamarádky. Dcera často říká – to jsou ty tvé kamarádky - bláznivky. Ona to ale myslí v dobrém. I když mi není moc dobře, ony mně vždy pochopí...“

[„Pozorujete nějaký rozdíl mezi tím, jaká jste byla než jste začala navštěvovat klub v Domě u Libuše a tím, jaká jste v současnosti?“ - JH]

„Hlavně v tom, že teď nevyžadují přátelství od lidí, kteří nechtějí. Hodně lidí se přestalo kamarádit se mnou kvůli nemoci. U nás ve vesnici mám jen jednu dobrou kamarádku, i když ta k nám nikdy domů nejde (...) Ostatní mně vnímají jako tu, co se léčila na duševní nemoc. Už to neřeším, nechci s nima navazovat přátelství, ale v minulosti mně to hodně trápilo.“

¹⁸ Respondentka tím myslela skutečnost, že se v klubu setkává s lidmi se stejnou životní zkušeností

5 Diskuse

5.1. Motivace a očekávání spojená s příchodem do komunity

Dotazovaní klient a klientka neměli zvláštní očekávání od toho, že budou navštěvovat zařízení poskytující služby a program pro lidi s duševním onemocněním, která by bylo možno vztahovat k projevům spojovaným s genderem.

Určité genderové prvky lze však nalézt v motivaci klienta. Klienta motivovaly svým kamarádským a neúředním přístupem sociální pracovnice. Jeho percepce přístupu sociálních pracovníc zřejmě odpovídala obecně vžitým představám, které spojují emočně zabarvený a vstřícný projev spíše se ženami. Přístup sociálního pracovníka označil za „úřední“, což by mohlo odpovídat představám tradičně prisuzujícím věcné a racionální projevy spíše mužům.

5.2 Percepce chování klientů a klientek v komunitě

Určité genderově podmíněné představy dotazovaného klienta a klientky lze shledat ve vnímání chování klientů a klientek patřících ke komunitě v Domě u Libuše.

Popis chování klientek u obou dotazovaných jedinců odpovídal genderově stereotypním představám o ženách, aktivity kterých postrádají soutěživost (Dotazovaný klient: „*Hrají pro uvolnění, nejde jim o vítězství. Hrají pro radost...když dají gól...*“) a které mají tendence vytvářet si mezi sebou užší vztahy. Dotazovaný klient genderově stereotypně podmiňuje i agresivitu, když se domnívá, že je mužům vrozená a že se u žen projevuje jiným způsobem než u mužů. V chování klientek, včetně svého chování, položila dotazovaná klientka důraz na vzájemné vztahy, které jsou tradičně považovány za atribut významnější pro ženy („*Holky... nechtějí je tady... Chtějí se tady společně odreagovat a chlapi tady vadí...*“; „*Ženská atmosféra mně tady baví, i 2-3 kamarádky jsem si tady našla*“.). Výše uvedený popis dotazované klientky poukazuje též na to, že klientky i v rámci komunity preferují takové prostředí, jenž je více privátní a uzavřené ve vztahu ke zbylým členům komunity, což do jisté míry odpovídá všeobecně

zakořeněnému pohledu na ženy jako součásti především neveřejné a privátní sféry, jež může být klientkami přijímán a následně reprodukován i v dalších vztazích. Vzhledem k tomu, že dotazovaná klientka popisovala chování konkrétních žen klientek sdružených v kroužku šití, z nichž každá měla svou rodinu, nelze toto chování zobecnit na všechny klientky, které do komunity chodily. Dotazovaný klient, který, podobně jako ostatní muži klienti, nenavazoval bližší vztahy s touto skupinou klientek, mluvil naproti tomu obecně o ženách klientkách v komunitě jako o otevřenějších ve srovnání s muži. Za signifikantní lze však do jisté míry považovat skutečnost, že „veřejná“ sféra, vůči které se tato skupina klientek vymezila, byla tvořena muži klienty. Tento jev může mít jistou souvislost s tím, jak byli oběma dotazovanými jedinci vnímáni muži v dané komunitě, čímž se bude zabývat další část textu.

Genderově podmíněný stereotypní pohled na klientky jako na ženy, doménou kterých je privátní sféra, byl podpořen i názorem dotazované klientky na příčiny toho, že do komunity chodí ve srovnání s klienty pouze malý počet klientek. Ta shledává jednoznačnou příčinu ve skutečnosti, že klientky mají rodiny a problémy řeší přednostně v rámci rodiny (*„Ženy mají rodinu. Nemají potřebu sem chodit. Všechno řeší s rodinou. Klientky, co sem chodí, chodí proto, že jsou samy“*). Svoji vlastní nezávislost považuje spíše za výjimečnou (*„Většina žen to ale tak nemá. Například moje kamarádka si musí vždy návštěvy v klubu organizovat a domlouvat s manželem. A i když to má předem domluvené, i tak se jí v tom manžel snaží někdy zabránit... Nedovede si to doma zařídit“*).

V obraze mužů klientů, tak jak jej předkládá dotazovaný klient, lze najít určité atributy tradičně spojované s chováním mužů obecně – snaha zaujmout ženy, a to zejména ženy mladší (*„Když jsou v klubu pouze chlapi, a když pak přijdou ženy, všimnou si jich. Chtějí se ukázat, chtějí zaujmout. Je to stejné, jako v normální společnosti. Je to dáno i tím, co je to za ženu, jestli je mladá.“*), menší otevřenost a sdílnost, ješitnost, agresivita při hře (*„Například takový Pepa. Ten, když se mu nedaří, vnáší do hry agresivitu.“*). V tomto kontextu rovněž dotazovaná klientka zdůraznila, že ženy klientky vzbuzují zájem mužů (*„To víte, že ti chlapi reagují na ženské. Zejména na Denisku, do té byli jednu dobu všichni zamilovaní.“*).

Celkově však obraz mužů klientů popisovaný oběma dotazovanými jedinci neodpovídá obecně přijímaným představám o typicky maskulinním chování. Dotazovaný klient vnímá muže klienty jako spíše pasivní, nesamostatné a neschopné se zařadit do normální společnosti („*Chlapi, co sem chodí, to jsou „životní existence“... nemohou žít venku. (.) Je to i o penězích. Kdyby měli peníze, chodili by do hospody. Roli hraje to, že potřebují sociální kontakty, někteří potřebují, aby je někdo poslouchal. Lidé venku je moc neposlouchají a vykoledovali by si. Pro některé je to poslední štace, když už nemají ani na cigarety.*“). S tímto obrazem koresponduje i to, jak vnímá muže klienty dotazovaná klientka. I když je blíže nspecifikovala, v jejím vnímání muži klienti postrádají atributy obvykle očekávané u mužů, spjaté v daném případě s vykonáváním pracovní činnosti, což odpovídá genderovému stereotypu spojujícího muže s aktivitami především ve sféře veřejné. Lze tedy konstatovat, že tato její představa odpovídá obecně vžitě a přijímané představě o mužích, kteří se realizují především ve sféře veřejné. Dotazovaná klientka na jiném místě rozhovoru potvrzuje tuto domněnku, když v tom dokonce vidí znak, kterým se odlišují muži klienti od mužů mimo komunity („*Běžní chlapi? Asi jsou jiní. Tady ve Fokusu jsou jiní ti chlapi... Asi tím, že nechodí do práce. Je na nich vidět, že jsou nemocní. Tady pouze Pepa pomáhá, ale dělá to za peníze.*“). V souvislosti s popisovaným obrazem mužů klientů převážně postrádajících vlastnosti považované za maskulinní, si lze položit otázku, jestli právě takováto percepce mužů klientů není jednou z příčin toho, že skupina klientek z kroužku šití nejeví zájem o komunikaci s nimi.

Ve srovnání s muži klienty, kteří v souladu s výše uvedeným nejsou vnímáni jako nositelé typicky mužských vlastností, jsou ženy klientky dotazovaným klientem popisovány jako nositelky preferovaných femininních vlastností, v daném případě citu a ženské „přirozenosti“. Ženám mimo komunitu pak dotazovaný klient připisuje vlastnosti považované obvykle za maskulinní („*Běžné ženské „chlapatí“, jsou nervózní, ztrácejí cit. Je tam u nich odměřenost, není přirozenost.*“).

5.3 Percepce chování muže terapeuta a žen terapeutek

Oba dotazovaní jedinci spatřovali určitý rozdíl v chování muže terapeuta a žen terapeutek pracujících v Domě u Libuše. Tento rozdíl lze charakterizovat i z genderového hlediska.

Z rozhovorů vyplynulo, že dotazovaný klient a do jisté míry i dotazovaná klientka byli více spokojeni s přístupem muže terapeuta. (Klient: „*Líbí se mi Pavel. Je klidný, umí si normálně promluvit s lidmi. I když nemá stejný názor, vždy si vyslechne člověka a diskutuje s ním.*“ Klientka: „*Jsem spokojená s Pavlem, i když si občas nepamatuje, co jsem mu předtím řekla.*“). Ženy terapeutky byly oběma dotazovanými vnímány jako osoby, kterým chybí citlivější přístup ke klientům a v jistém ohledu i empatie (Klient: „*Terapeutky tady... Pořád jsou jenom na internetu, telefonují, jsou úsečné, úřední. Ani se nesnažím jít za nimi do kanceláře, abych si s nimi promluvil. Copak se s nimi dá takto otevřeně mluvit (...) o různých věcech?*“ Klientka: „*(...) jsem z Michaely měla negativní dojmy. Jednou jsem se jí svěřila s problémy se synem a ona, když jsem přišla za týden, se mně v kanceláři před všemi začala vyptávat, jestli je to už se synem lepší. Vadilo mi to, byla indiskrétní. Někdy bývá úsečná a náladová.... nemám moc ráda náladové lidi.*“). Z uvedeného vyplývá, že vlastnosti, které jsou důležité pro profesionální výkon člověka pracujícího v pomáhající profesi (citlivost, empatie, klidný přístup)¹⁹ a které bývají obecně považovány spíše za femininní, byly dotazovanými připisovány muži terapeutovi. Chování žen terapeutek mělo, podle popisu dotazovaného klienta a klientky znaky považované spíše za maskulinní (nedostatek empatie, necitlivý „úřední“ přístup). Výsledky provedeného výzkumu v dané oblasti do jisté míry potvrzují současné pojetí genderu jako sociálního konstruktů, který nelze spojovat s představou o ženách a mužích v roli nositelek a nositelů univerzálních a neměnných vlastností považovaných za výlučně femininní či maskulinní (Šmausová, 2002; Gjuríčová, 1999).

¹⁹ Podrobný přehled o kompetencích terapeutů a terapeutek viz Bobek, Peniška (2008)

Genderově stereotypním pohledem, který vidí ženy hlavně jako pečovatelky o rodinu, se vyznačoval názor dotazované klientky na výkon profese u žen. Ženy ve srovnání s muži považuje za méně profesionální v práci. Podle jejího názoru žena i v práci myslí především na rodinu, což ovlivňuje její profesi („Žena, i když je odbornice, má své starosti s domácností, s dětmi. Chlap, když odejde z domu, vypustí z hlavy domácnost. Žena to neumí. Žena by musela být moc velký profesionál, aby to vypustila. (...) Ale jí pořád vzadu v hlavě, v mozečku (...)tikají hodiny o dětech, muži... Když si představím situaci, jak mluvím někdy se svou lékařkou a ona mně pozoruje... A já vidím, že má myšlenky někde jinde...“).

5.4 Význam socioterapie v rámci komunity

Genderové aspekty, které jsou v souladu s převládajícím pohledem na muže a ženy ve společnosti, lze najít v tom, jak oba dotazovaní hodnotí význam socioterapie (v daném případě aktivity v klubu, pobyt v komunitě) pro sebe. V daném kontextu jsou muži spojováni s nezávislostí a s prací, která má společenský užitek, ženy, naopak, se udržováním vztahů a soudržnosti.

Zatímco dotazovaný klient považuje pro sebe za významnou zejména skutečnost, že může v klubu pracovat („Jsem rád, že tady mohu uklízet. Nemám rád ale všechny ty úřední věci kolem toho.“), pro dotazovanou klientku mají význam především vztahy, které jí kompenzují pocit izolovanosti, jež zažívá kvůli své nemoci v lokalitě, kde bydlí („Mně to pomáhá velmi... že tady mám ty kamarádky. (...) I když mi není moc dobře, ony mně vždy pochopí...“ (...)*ted'* nevyžadují přátelství od lidí, kteří nechtějí. Hodně lidí se přestalo kamarádit se mnou kvůli nemoci. (...) Už to neřeším, nechci s nima navazovat přátelství, ale v minulosti mně to hodně trápilo.“).

Uvedené závěry jsou nepřímou podpořeny i jinými názory dotazovaného klienta a klientky v daném rozhovoru. I když klient považoval komunitu v jistém smyslu za svůj domov, zdůrazňoval zejména svou nezávislost na vztazích v komunitě („Nahrazuje mi to domov. Tak trochu... Nevytvářím si však osobní vazby na nikoho.“ ; „Je to o tom, že když to není člověk podle mých představ, tak se ani nesnažím navázat bližší kontakt.“).

Beru to spíše formálně, aby nedošlo mezi náma k rozepřím.“). Dotazovaná klientka naproti tomu kladla zvláštní důraz na vztahy i v jiných odpovědích („Ženská atmosféra mně tady baví, i 2-3 kamarádky jsem si tady našla.“; „ (...) pro mě je důležité, že alespoň jedenkrát do týdne se hezky obleču, nalíčím a jedu do Prahy mezi lidi. Povzbudí mně to, jezdím i když mi není dobře.“; „Pro mě osobně je to hrozně důležité, aby zde byla dobrá atmosféra, kamarádské vztahy. Já každému tykám a dovolím, aby každý tykal mně.“).

Uvedená zjištění korespondují s názory Gilliganové (2001) zmiňované v teoretické části práce, které akcentují rozdíly mezi muži a ženami z hlediska toho, jak vnímají význam lidských vztahů. Podle ní si ženy vytvářejí obrazy vztahů jako vzájemně propojené sítě, přičemž se nechtějí ocitnout někde na jejím okraji. Názory dotazované klientky potvrzují, že vztahy u ní hrají velmi významnou roli a že prostředí komunity lidí podobnou životní zkušeností jí do jisté míry pomohlo překonat pocit izolovanosti, který pociťovala v rámci svého bydliště. Být uvnitř sítě, v daném případě komunity, jí kompenzovalo negativní prožitek z nepřijetí lidí v místě bydliště.

6 Závěr

Bakalářská práce se zabývá problematikou vybraných genderových aspektů v socioterapeutickém procesu. Hlavním cílem práce byl popis a analýza názorů a chování vybraných klientů a klientek v socioterapeutickém procesu, a to z hlediska genderových aspektů.

V teoretické části byla na základě literární rešerše českých a zahraničních odborných zdrojů zpracována analýza problematiky genderu, genderové identity a genderové socializace. Zvláštní pozornost byla věnována problematice genderu v sociální práci a socioterapii.

Empirická část práce byla zacílena na popis a analýzu vlivu vybraných genderových aspektů na názory, postoje a chování vybraných klientů a klientek k socioterapii. Byl sledován způsob, jakým se projevuje gender v chování, názorech a postojích sledovaných jedinců v daném prostředí.

K dosažení stanovených cílů byl proveden kvalitativní výzkum. Pro získání relevantních dat byla použita technika hloubkového nestandardizovaného rozhovoru a technika zúčastněného pozorování. Dotazovanými byli vybraný klient a klientka denního centra Dům u Libuše v Praze, které je provozováno občanským sdružením Fokus Praha, poskytujícího program a služby komunitního charakteru lidem s dlouhodobou zkušeností s duševní nemocí, přičemž jednou z nabízených aktivit tohoto denního centra je i socioterapie.

S ohledem na pojednávanou problematiku, kterou jsou genderové aspekty v socioterapeutickém procesu, vychází tato bakalářská práce z pojetí socioterapie, akcentujícího terapeutický vliv lidské společnosti. Socioterapie v daném pojetí zahrnuje přístupy a metody, které využívají léčivého potenciálu společenského prostředí a společenských aktivit, a které mají preventivní charakter (Vymětal, 2010).

V rámci uskutečněných rozhovorů a s využitím nezúčastněného pozorování bylo zjištěno, že v socioterapeutickém procesu v daném prostředí (komunita lidí s duševním onemocněním, kteří se zúčastňovali aktivit denního centra Dům u Libuše v Praze

provozovaného občanským sdružením Fokus Praha) jsou přítomny některé genderové aspekty.

Genderové aspekty byly přítomny jak v názorech či chování dotazovaného klienta a klientky, tak v chování klientů a klientek komunity Domu u Libuše, popis kterého poskytli v rozhovoru oba dotazovaní jedinci. Genderové aspekty byly přítomny i v přístupu terapeuta a terapeutek v daném zařízení.

Určité prvky genderově stereotypního chování byly zjištěny u obou dotazovaných, u klienta i u klientky. Zatímco klientka uváděla jako podporující faktory, které na ni v daném prostředí působily, vztahy – své vlastní kamarádské vztahy navázané s vybranými klientkami, ale i vzájemné dobré vztahy v rámci komunity, pro dotazovaného klienta nehrály vztahy rozhodující roli. Větší význam měla pro něj možnost pracovat. Z hlediska vztahů projevoval dotazovaný klient spíše nezávislý postoj.

Muže klienty popisoval dotazovaný klient jako celkově spíše pasivní, nepřilíživě schopné prosadit se mimo komunitu. Klientka viděla hlavní atribut, kterým se muži klienti odlišovali od mužské populace mimo komunitu v tom, že nepracovali. Z uvedeného lze soudit, že předkládaný obraz mužů klientů je v rozporu s obecně přijímaným genderově stereotypním obrazem mužů ve společnosti.

Obraz popisovaných žen klientek, zejména ze strany dotazované klientky, odpovídal více genderově tradičnímu pohledu na ženy jako na ty, které se realizují především v rodině, se kterou i řeší své problémy. Do komunity pak chodí více ty ženy klientky, které rodinu nemají. Vlastnosti tradičně ve společnosti považované za femininní například nesoutěživost, větší otevřenost a citovost, připisoval ženám klientkám dotazovaný klient.

V odpovědích na otázky zaměřené na zjišťování případného genderově specifického přístupu muže terapeuta a žen terapeutek v Domě u Libuše, dotazovaný klient a klientka připsali muži terapeutovi přístup obecně považovaný za více femininní, tj. takový, jež se vyznačuje větší otevřeností a klidem. Přístup žen terapeutek v popisu dotazovaných jedinců postrádal charakteristiky obecně přijímané jako femininní, tj. citlivost či empatii.

Význam uvedených zjištění spočívá zejména v tom, že prohlubují poznání socioterapeutického procesu z hlediska toho, jak se v něm projevují genderové aspekty v chování, prožitcích a názorech lidí jako jednotlivých aktérů tohoto procesu, v daném případě klientů, klientek, terapeuta a terapeutek. Jak je známo, socioterapie využívá stimulačního potenciálu sociálního prostředí (Vymětal, 2000). Jedná se o prostředí, které má podpůrný charakter při obnovování obvyklých sociálních a osobních rolí klientů a klientek, při jejich získávání sociálních a komunikačních dovedností. Vzhledem k tomu, že klienti a klientky s duševním onemocněním často nemají rodinné zázemí, je prostředí komunity, kam docházejí, často jediným přirozeným prostředím, kde mohou bez zábran a projevů stigmatizace navazovat sociální kontakty jak s muži, tak se ženami.

Provedený kvalitativní výzkum potvrdil existenci genderových aspektů v socioterapeutickém procesu v prostředí konkrétní sledované komunity. Z tohoto hlediska mají výsledky výzkumu platnost pouze pro sledované prostředí. Toto poznání, přesto, že má omezenou platnost, lze považovat za relevantní, protože je výsledkem nahlížení na děje odehrávající se v daném prostředí a jejich interpretaci zevnitř tohoto prostředí, což zaručuje jistou míru autentičnosti skýtaných pohledů. V daném případě se navíc jedná o komunitu lidí s duševním onemocněním, o kterých má okolní společnost obvykle jen velmi povrchní představy. Výsledkem povrchního poznání je pak existence různých předsudků, což způsobuje přetrvávající stigmatizaci a izolovanost této skupiny lidí. Pro terapeutky a terapeuta pracujícího v dané komunitě však může být toto zjištění významné, protože jim umožňuje ve větší míře uplatnit genderové hledisko při řízení socioterapeutického procesu.

Zjištění získaná prostřednictvím provedeného kvalitativního výzkumu mohou sloužit jako východisko případného navazujícího kvantitativního výzkumu. Navazující kvantitativní výzkum by mohl být zaměřen na ověření hypotézy o vztahu mezi genderově senzitivně utvářeným prostředím komunity lidí s duševním onemocněním a úspěšnosti socioterapie ve smyslu terapie, která využívá stimulační role sociálního prostředí pro obnovení sociálních a osobních rolí klientů a klientek a přispívá tak k jejich lepšímu sociálnímu fungování. Další hypotézou, na kterou by mohl být

soustředěn kvantitativní výzkum, je hypotéza ověřující existenci rozdílů v tom, jak vnímají klienti a klientky muže a ženy při výkonu jejich profesních rolí socioterapeutů a socioterapeutek.

7 Seznam použitých zdrojů

- BEM, S. L. *The lenses of gender : transforming the debate on sexual inequality*. 1st ed. New Haven : Yale University Press, 1993. 244 s. ISBN 0-300-06163-3.
- BOBEK, M., PENIŠKA, P. *Práce s lidmi : učebnice poradenství, koučování, terapie a socioterapie pro pomáhající profese : s úvodem do filozofie práce s lidmi, systémových věd a psychologie*. 1. vyd. Brno : NC Publishing, 2008. 286 s. ISBN 978-80-903858-2-5.
- BRÜCKNER, M. On social work and what gender has got to do with it. *European Journal of Social Work*. 2002, vol. 5, No. 3, s. 269-276. ISSN 1369-1457.
- ČERMÁKOVÁ, M. Genderové identity – ekonomické a sociální souvislosti. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2003, roč. 4, č.1 - 2, s. 1-2. ISSN 1213-0028.
- DÖRNER, K., PLOG, U. *Bláznit je lidské : učebnice psychiatrie a psychoterapie*. 1. vyd. Praha : Grada, 1999. 353 s. ISBN 80-7169-628-5.
- GIDDENS, A. *Sociologie*. 1. vyd. Praha : Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4.
- GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem : o rozdílné psychologii žen a mužů*. [z anglického originálu přeložila Eva Klimentová]. 1. vyd. Praha : Portál, 2001. 191 s. ISBN 80-7178-402-8.
- GJURIČOVÁ, Š. Konstrukce gender : maskulinita a feminita z odlišných perspektiv. In: *Společnost žen a mužů z aspektu gender : (sborník studií vzniklých na základě semináře Společnost, ženy a muži z aspektu gender pořádaného Nadací Open Society Fund Praha)*. Praha : Open Society Fund, 1999. s. 69-82. ISBN 80-238-4770-8.
- HAŠKOVÁ, H. K gender kontraktu v české společnosti 90. let. *Gender – rovné příležitosti – výzkum*. 2000, roč. 1, č. 1, s. 7. ISSN 1213-0028.
- HENDL, J., BLAHUŠ, P. *Kvantitativní výzkum, kvalitativní výzkum, smíšený výzkum* [online]. Praha : UK FTVS, 01. 03. 2005 [2011-02-15]. Dostupné z: <<http://www.ftvs.cuni.cz/hendl/metodologie/index1.htm>>.
- CHODOROW, N. *The reproduction of mothering : psychoanalysis and the sociology of gender*. 1st paperback ed. Berkeley : Univ. of California Pr., 1979. 263 s. ISBN 0-520-03892-4.

- JANEBOVÁ, R. K čemu je sociálním pracovníkům teorie aneb postmoderní feministická perspektiva o „krizi poznání“. In: *Možnosti sociální práce na počátku 21. století : sborník příspěvků z minikonference*. Hradec Králové : Katedra sociální práce a sociální politiky, Univerzita Hradec Králové, 2005. s. 69-78. ISBN 80-86771-10-5.
- JANEBOVÁ, R. *Sociální problémy z aspektu gender*. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeamus, 2006. 106 s. ISBN 80-7041-512-6.
- JANEBOVÁ, R. Feministické perspektivy v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 04. 01. 2007, 2006, roč. 7, č. 2 [cit. 2010 - 11 - 24]. Dostupné z: < <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2007010404>>. ISSN 1213-0028.
- JANEBOVÁ, R. Úvahy nad genderovým tichem, aneb, Je gender relevantní kategorií v sociální práci? *Sociální práce : odborná revue pro sociální práci*. 2008, roč. 2008, č. 2, s. 90-105. ISSN 1213-6204.
- JANEBOVÁ, R. Moc a autorita : genderové hledisko. In: *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou : sborník z konference IV. Hradecké dny sociální práce : Hradec Králové 12.-13.10.2007*. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeamus, 2008a. s. 39-55. ISBN 978-80-7041-118-6.
- JANEBOVÁ, R., ČERNÁ, L. Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online]. 28. 01. 2009, 2008, roč. 9, č. 2 [cit. 2010 - 11 - 24]. Dostupné z: <<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2009012801>>. ISSN 1213-0028.
- KNUDSON-MARTIN, C., LAUGHLIN, M.J. Gender and Sexual Orientation in Family Therapy : Toward a Postgender Approach. *Family Relations*. 2005, vol. 54, No. 1, s. 101-115. ISSN 0197-6664.
- LIPNER, M. Socioterapie – teoretické uvedení a definování. *Sociální péče*. 2002, roč. 3, s. 2-6, suppl. ISSN 1213-2330.
- LIPNER, M. Od psycho... k socio... (terapii). *Socioterapeutické listy – socioterapie.cz* [online]. 13.12.2009, [cit. 2011-01-02]. Dostupné z: <<http://www.socioterapie.cz/index.php?a=6>>. ISSN 1804-0411.

- MAHROVÁ, G. Klient v sociální práci. In: *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*. Praha : Grada, 2008. s. 27-39. ISBN 978-80-247-2138-5.
- MAHROVÁ, G. Klient s duševními problémy v systému sociálních služeb. In: *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*. Praha : Grada, 2008a. s. 44-47. ISBN 978-80-247-2138-5.
- NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha : Vysoká škola obchodní, 2007. 82 s. ISBN 978-80-86841-06-9.
- NAVRÁTIL, P. *Úvod do teorií a metod sociální práce*. 1. vyd. Brno : Národní centrum pro rodinu, 2000. 67 s.
- NAVRÁTIL, P. Role sociální práce v pozdně-moderní společnosti. In: *Možnosti sociální práce na počátku 21. století : sborník příspěvků z minikonference*. Hradec Králové : Katedra sociální práce a sociální politiky, Univerzita Hradec Králové, 2005. s. 37-52. ISBN 80-86771-10-5.
- OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost* [z anglického originálu přeložili Milena Poláčková a Martin Poláček]. 1. vyd. Praha : Portál, 2000. 176 s. ISBN 80-7178-403-6.
- RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. [z anglického originálu přeložili Lukáš Gjurič et al.]. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2003. 642 s. ISBN 80-246-0525-2.
- SCOURFIELD, J.B. Reflections on Gender, Knowledge and Values in Social Work. *British Journal of Social Work*. 2002, vol. 32, No. 1, s. 1-15. ISSN 0045-3102.
- SCOURFIELD, J.B. Placing gender in social work : the local and national dimensions of gender relations. *Social Work Education*. 2006, vol. 25 No. 7, s. 665–679. ISSN 1470-1227.
- ŠMAUSOVÁ, G. Proti tvrdošíjné představě o ontické povaze gender a pohlaví. *Sociální studia*. 2002, č. 7, s. 15-27. ISSN 1212-365X.
- VALDROVÁ, J. „Mužské zaměření“ výchovy a výuky z pohledu lingvistiky. In: *Společnost žen a mužů z aspektu gender : (sborník studií vzniklých na základě semináře Společnost, ženy a muži z aspektu gender pořádaného Nadací Open Society Fund Praha)*. Praha : Open Society Fund, 1999. s. 153-157. ISBN 80-238-4770-8.

VALDROVÁ, J. *Gender a společnost : (vysokoškolská učebnice pro nesociologické směry magisterských a bakalářských studií)*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Univerzita J.E. Purkyně, 2006. 236 s. ISBN 80-7044-808-3.

VYMĚTAL, J. *Speciální psychoterapie : (úzkost a strach)*. 1. vyd. Praha : Psychoanalytické nakladatelství, 2000. 481 s. ISBN 80-86123-15-4.

VYMĚTAL, J. *Úvod do psychoterapie*. 3. vyd. Praha : Grada, 2010. 288 s. ISBN 978-80-247-2667-0.

WARDE, B. Male Social Workers in Child Welfare : A Qualitative Analysis. *Child Welfare Journal*. 2009, vol. 88, No. 4, s. 113-133. ISSN 1554-8732.

8 Klíčová slova

Gender, genderová identita, genderová socializace, sociální práce, socioterapie

